

Høyesterett - Rt-1983-1004

Instans	Høyesterett - dom
Dato	1983-09-23
Publisert	Rt-1983-1004
Stikkord	Avskjedigelse av embetsmann - straffelovens ikrafttredelseslov § 10. Abortlovens forhold til Grunnloven m.v.
Sammendrag	<p>En sogneprest nedla den statlige del av sitt embete som protest mot adgangen til selvbestemt abort (lov av 13. juni 1975 § 2, jfr. lovendring av 16. juni 1978). Han nektet å foreta vigsler, prøving av ekteskapsvilkår, megling i ekteskapssaker og føring av fødselsregister. Han mottok ikke statspost fra departementet og nektet å motta lønn fra staten. Staten reiste etter en tid avskjedssak og fikk medhold. - Staten gjorde bl.a. gjeldende at det ikke var nødvendig å ta standpunkt til anførselen om at abortloven var ugyldig. Høyesterett tok ikke avstand fra dette syn, men fant likevel å burde uttale seg om spørsmålet. Høyesterett antok at abortloven verken var i strid med Grunnloven § 2 og § 4, folkerettslige regler (De Forenede Nasjoners erklæring om Menneskerettighetene av 10. desember 1948 art. 3 og Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950 art. 2) eller uskrevne rettsprinsipper. Bl.a. uttalt at det tilkom lovgiveren - ikke domstolene - å foreta den avveining av motstridende interesser som en lovgivning om abortspørsmål krever. - Høyesterett fant at nektelsen av å utføre embetsplikter var urettmessig og ikke kunne forsvares ved at det forelå en «nødssituasjon». Han fikk heller ikke medhold i at han ikke kunne avskjediges, fordi biskopen ikke hadde fremsatt begjæring om dette. Antatt at når han forsettlig og varig nektet å oppfylle enkelte av arbeidsoppgavene som sogneprest, kunne han ikke sies å utføre sin tjeneste på forsvarlig måte, jfr. straffelovens ikrafttredelseslov § 10.</p>
Saksgang	Malangen herredsrett TNHER-1980-85 - Hålogaland lagmannsrett - Høyesterett l.nr. 91/1983. Avvist av EMD 08.03.1985, 11045/84 (EMD-1984-11045). For hele avgjørelsen i EMD, se no. 11045/84
Parter	Sokneprest Børre A. Knudsen (høyesterettsadvokat Johan Hjort) mot Staten v/Kirke- og undervisningsdepartementet (regjeringsadvokat Bjørn Haug med rettslig medhjelper h.r.advokat Arne Fliflet).
Forfatter	Aasland, Schweigaard Selmer, Blom, Holmøy og justitiarius Ryssdal.

Dommer Aasland: Børre Arnold Knudsen ble utnevnt til sokneprest i Balsfjord ved kongelig resolusjon av 23. juli 1971.

Ved lov av 16. juni 1978 nr. 66 ble det gjort en rekke endringer i lov av 13. juni 1975 nr. 50 om svangerskapsavbrudd - den såkalte abortloven. Den klart viktigste endring var at mens en gravid kvinne tidligere bare kunne få utført svangerskapsavbrudd etter avgjørelse av en legenemnd på grunnlag av vilkår som loven oppstilte, fikk kvinnen ved loven av 1978 adgang til selv å ta den endelige avgjørelse om svangerskapsavbrudd såfremt inngrepet kan skje før utgangen av tolvte svangerskapsuke og tungtveiende medisinske grunner ikke taler mot det. Innføringen av denne regel var og er sterkt omstridt.

Allerede 31. mai 1978, dagen etter at loven var behandlet i Odelstinget, gav Børre Knudsen i et brev til Kongen uttrykk for at han anså loven for å stå «i utilslørt konflikt med Guds hellige bud og Grunnlovens ånd og bokstav». Han erklærte at han måtte betrakte seg løst fra sitt statsembete og sin embetsed straks loven trådte i kraft.

Samme dag som loven trådte i kraft, 1. januar 1979, tilkjennegav Knudsen i et nytt brev til Kongen at han sa seg løs fra den embetsed han gav da han tiltrådte sokneprestembetet. Noen måneder senere underrettet han menighetsrådene i soknet om at han hadde nedlagt sitt statsembete som protest mot den nye abortloven.

Side 1005

Han har trukket den konsekvens av sitt standpunkt at han ikke lenger utfører oppgaver som han anser for å høre under den statlige del av sokneprestembetet. Han foretar ikke vigsler, prøving av ekteskapsvilkår og megling i ekteskapssaker. Han har nektet å føre fødselsregister. Han mottar ikke statspost som sendes ham fra departementet, og nekter å motta lønn fra staten. Imidlertid anser han seg fortsatt for å være menighetens rette prest, idet han har sitt kall fra kirken, og han fortsetter derfor å utøve den tjeneste som han anser for å høre under embedets kirkelige del.

Kirke- og undervisningsdepartementet nøyde seg i første omgang med å gi uttrykk for at Børre Knudsen gjennom sine uttalelser og sin holdning hadde lagt for dagen en forståelse av sitt embete som for departementet var ny og uakseptabel. For øvrig fant departementet å burde se saken an, og det ble altså ikke truffet noen forføyning mot Knudsen. Da Knudsens aksjon varte ved og forholdene etter hvert tilspisset seg, bad imidlertid departementet i brev av 25. september 1980 biskopen i Nord-Hålogaland om å formidle pålegg til Knudsen om straks å gjenoppta de embetsplikter han ikke utførte, idet departementet ellers ville måtte ta opp spørsmål om avskjed. Knudsen fastholdt sitt standpunkt. Ved kongelig resolusjon av 24. oktober 1980 ble det så besluttet at Kirke- og undervisningsdepartementet på vegne av staten skulle reise søksmål mot soknepresten til avskjedigelse ved dom fra hans embete.

Etter forgjeves forliksmegling tok regjeringsadvokaten 21. november 1980 ut stevning til Malangen herredsrett. Staten nedla for herredsretten påstand om at Knudsen avskjediges fra embetet, og krevde dessuten fastsettelsesdom for å få fastslått enkelte nærmere konsekvenser av en avskjedigelse.

Herredsretten, som var satt med domsmenn, avsa 1. februar 1982 dom (TNHER-1980-85) med slik domsslutning:

«Sokneprest Børre Arnold Knudsen frifinnes.»

Staten ved Kirke- og undervisningsdepartementet påanket dommen til Hålogaland lagmannsrett. Under hovedforhandlingen for lagmannsretten nedla regjeringsadvokaten påstand om avskjedigelse av Knudsen, subsidiært om fastsettelsesdom for plikt til å motta avskjed. I ankeerklæringen til lagmannsretten hadde statens påstand et punkt 2 om virkningene av en avskjedsdom. Dette punkt var sålydende:

«2. Børre Arnold Knudsen er etter avskjeden:

- a) uberettiget til bruk av kirkene til gudstjenester, oppbyggelser m.v. uten særskilt tillatelse av menighetsrådet eller lovlig tilsatt menighetsprest,
- b) uberettiget til, uten særskilt tillatelse av lovlig tilsatt menighetsprest, å utføre kirkelige handlinger som tilligger menighetspresten i vedkommende distrikt,
- c) uberettiget til å utføre myndighetshandlinger og andre oppgaver som etter lovgivningen er tillagt innehaveren av presteembetet, og
- d) ikke lenger lovbestemt medlem av menighetsrådet.»

Side 1006

Regjeringsadvokaten foreslo for lagmannsretten at pådømmelsen av de spørsmål som det nevnte punkt omhandlet, ble utsatt. Fra Knudsens side ble gitt uttrykk for at han ville foretrekke å få disse spørsmålene avgjort under ett med avskjedsspørsmålet dersom statens avskjedspåstand skulle føre frem, men at han ikke ville motsette seg en utsettelse. Lagmannsretten besluttet under henvisning til tvistemålsloven § 150 å begrense pådømmelsen til å gjelde selve spørsmålet om avskjed. Retten, som var satt med fire domsmenn, avsa deldom 26. november 1982 med slik domsslutning:

«Sokneprest Børre Arnold Knudsen avskjediges fra embetet som sokneprest i Balsfjord.»

Om det nærmere saksforhold og partenes anførsler for de tidligere instanser viser jeg for øvrig til lagmannsrettens domsgrunner.

Børre Knudsen har erklært anke til Høyesterett over lagmannsrettens deldom. Anken gjelder bevisbedømmelsen og rettsanvendelsen.

Partenes anførsler for Høyesterett har i store trekk vært de samme som for de tidligere instanser. Partene har imidlertid i stor utstrekning utdypet og nærmere begrunnet sine anførsler, blant annet ved gjennomgåelse av et omfattende dokumentmateriale som har vært fremlagt for Høyesterett. Jeg finner det tilstrekkelig innledningsvis å gi en relativt kort oversikt over partenes anførsler, idet jeg i atskillig utstrekning kommer tilbake til dem under min egen drøftelse av de spørsmål saken reiser.

Børre Knudsen gjør gjeldende at saken bare formelt og i den ytre ramme gjelder embetsforsømmelser. Først og fremst gjelder den presteembetets innerste vesen. En prest har gjennom ordinasjonen fått Guds og kirkens kall, og han må fremfor alt annet være bundet av Guds ord og kirkens bekjennelse. Etter Børre Knudsens oppfatning opptrer han gjennom sine protesthandlinger på kirkens vegne, og dette må gjelde uansett om ikke alle innenfor kirken er enig i den aksjonsform han har valgt.

Bakgrunnen for hans handlinger er abortloven av 1978. Han fremholder at loven betyr oppgivelse av ethvert rettsvern for det gryende menneskeliv og innebærer en prinsipiell avskrivning av fosterets menneskeverd. Loven er i strid med kristne grunnverdier og dermed også med Grunnloven § 2 og § 4 om den evangelisk-lutherske religion som statens offentlige religion. Den er videre i strid med uskrevne forfatningsrettslige prinsipper og med folkerettslige regler til vern om menneskerettighetene. Han tar med sine protesthandlinger sikte på å oppnå en domstolsprøving av lovens rettsgyldighet.

Knudsen er uenig med lagmannsretten i at saken ikke gir foranledning til prøving av lovens rettsgyldighet i forhold til Grunnloven og til andre overordnede rettskilder. Hvis han har rett i at loven er ugyldig, må det få betydning for vurderingen av hans aksjon og dermed for om han kan avskjediges. Knudsen tar for øvrig avstand fra lagmannsrettens bemerkning om at oppfatningen av abortloven som ukristelig ikke synes å ha et uomtvistelig grunnlag i skrift og bekjennelse.

Side 1007

Lagmannsretten tar også etter Knudsens oppfatning feil i at det ikke foreligger en nødrettssituasjon. Abortloven har for kirken skapt det som er betegnet som en bekjennelsessituasjon, hvor kirken ville miste sin troverdighet hvis den ikke aktivt tok kampen opp mot en krenkelse av kristne og humane livsverdier. Børre Knudsen er som prest forpliktet på kirkens læreansvar, og det er ikke bare hans rett, men også hans plikt, å reagere på kirkens vegne. De handlinger han har valgt, går ikke utenfor rammen av hva situasjonen tilsier.

Knudsen fastholder at presteembetet må spaltes i en kirkelig og en statlig del. Under normale forhold har sontringen ikke så stor betydning - presten må anses forpliktet til å utføre både sin kirkelige og sine statlige oppgaver. Men ved at Kongen i statsråd har fremsatt proposisjon og senere sanksjonert abortloven, har Kongen i realiteten avsatt seg selv som kirkestyre. Man står etter Børre Knudsens syn overfor en situasjon som har paralleller med den som forelå da biskopene og prestene nedla sine embeter under okkupasjonen, og han har ansett det riktig å handle etter samme mønster.

Etter Knudsens oppfatning er det et vilkår for avskjedigelse av en prest at biskopen har gitt sitt samtykke. Slikt samtykke foreligger ikke. Det erkjennes at biskopen var orientert om at avskjedsspørsmålet var under vurdering i departementet og at han ikke motsatte seg at avskjedssak ble reist, men dette kan ikke være tilstrekkelig. Det må kreves at biskopen har gitt uttrykk for ønske om avskjed, og det er langt fra tilfellet her.

Staten tar for øvrig etter Knudsens syn feil i at de såkalte presterettigheter som følger av ordinasjonen til prest, retten til kappe og krage og til å foreta kirkelige handlinger, bortfaller ved en mulig avskjedsdom. Det kongelige reskript av 7. oktober 1740, som kunne synes å tyde på at en avskjedsdom har denne følge, kan ikke

tillegges en slik betydning. Spørsmålet om tap av den status som følger av ordinasjonen, er et kirkelig spørsmål, som ikke kan avgjøres på denne måten.

Selv om hans protesthandling ikke skulle bli ansett berettiget, er det etter den ankende parts syn ikke grunnlag for avskjed. Han bestrider riktignok ikke at straffelovens ikrafttredelseslov § 10 første alternativ hvoretter en embetsmann kan avskjediges når han vedvarende viser seg ute av stand til forsvarlig å røkte sin tjeneste, i prinsippet må kunne anvendes også på en embetsmann som nekter å utføre sine tjenesteplikter. Men de tjenesteforsømmelser det er tale om er, hensett til det som er bakgrunnen for dem, så beskjedne at det ikke kan være noe rimelig grunnlag for avskjedigelse. Børre Knudsen har ikke forspilt anseelse og tillit. Heller ikke blir presteembetet vanskelig. Han utfører sine kirkelige oppgaver, som er den klart vesentligste del av embetspliktene, til menighetens og biskopens tilfredshet. At det er enkelte beskjedne oppgaver han ikke utfører, har ikke skapt praktiske problemer av betydning. Det må legges stor vekt på at både biskopen og menigheten ønsker å beholde ham. Det forhold at han har tilbakekalt sin embetsed, som staten har påberopt som et selvstendig grunnlag for avskjed, har etter den ankende parts oppfatning vesentlig en rent formell betydning - det er handlingene som må vurderes. Og disse må ses på bakgrunn av det han oppnår og som han brenner for, nemlig at han holder kampen mot abortloven levende.

Side 1008

Det annet avskjedsalternativ i § 10, at nødvendige eller gyldig foreskrevne betingelser for å inneha embetet mangler, kan etter den ankende parts syn under ingen omstendighet få anvendelse.

Etter den ankende parts oppfatning kan domstolene prøve ikke bare om vilkårene for avskjed etter straffelovens ikrafttredelseslov § 10 er oppfylt, men også om det *bør* gis dom for avskjed. Uansett om de rettslige vilkår skulle foreligge, bør det ikke avsies avskjedsdom.

Til statens alternative påstand om at han har plikt til å motta avskjed, anfører den ankende part at han ikke kan anses å ha fratrådt sitt embete, idet han skjønner de vesentligste og avgjørende deler av dette fullt ut.

Den ankende part, som har hatt fri sakførsel for alle instanser, har nedlagt slik påstand:

«Herredsrettens dom stadfestes.»

Staten ved Kirke- og undervisningsdepartementet har, som for de tidligere instanser, gjort gjeldende at det foreligger tre selvstendige avskjedsgrunnlag. For det første har Børre Knudsen gjennom en årrekke nektet å utføre klare tjenesteplikter. For det annet har han trukket tilbake det troskapsløfte han i henhold til Grunnloven § 21 gav ved tiltredelsen i embetet, og kan da ikke lenger sies å inneha de for stillingens innehavelse gyldig foreskrevne betingelser. For det tredje må det legges til grunn at han både skriftlig og i handling har markert at han anser seg for å ha sluttet i embetet. Staten må da kunne ta ham på ordet og bekrefte den avskjed han selv i realiteten har iverksatt. Denne siste betraktning ligger til grunn for at staten har nedlagt en alternativ påstand om at Knudsen er forpliktet til å motta avskjed fra sokneprestembetet.

Staten er for øvrig enig med lagmannsretten i at disse tre avskjedsgrunnlag også kan ses under ett, og anser det utvilsomt at de da må lede til avskjedigelse i medhold av straffelovens ikrafttredelseslov § 10.

Etter statens oppfatning gir saken ikke foranledning til å komme inn på abortlovens forhold til Grunnloven, til andre forfatningsrettslige regler eller til folkeretten. Staten er enig med lagmannsretten i at det avgjørende må være at abortloven ikke griper inn i Børre Knudsens ansettelsesforhold; de tjenestehandlinger han nekter å utføre, har ingen sammenheng med abortloven. Det bestrides for øvrig at bestemmelsene i Grunnloven § 2 og § 4 om statskirken oppstiller skranker for slik lovgivning som ikke vedrører statskirkens egne forhold. Om det skulle bestå slike skranker, er det tvilsomt hvilken kompetanse domstolene har til å foreta den grunnlovsprøving som den ankende part ønsker. Og under enhver omstendighet skal det uhyre meget til for at en lov skulle kunne tilsidesettes på grunnlag av de nevnte grunnlovsbestemmelser. Det bestrides også at loven kan tilsidesettes som stridende mot forfatningsrettslige prinsipper eller mot folkeretten.

Staten er uenig i at Børre Knudsens handlinger kan forsvares ut fra en nødrettstankegang. Knudsen har full adgang til å kjempe for sitt syn på abortlovgivningen uten å gripe til ulovlig tjenestenedleggelse.

Likeledes er staten uenig i hans syn på presteembetets delelighet.

Side 1009

Den argumentasjon kirken bygde på under den tyske okkupasjon, har ingen anvendelse i Knudsens situasjon.

Til spørsmålet om biskopens medvirkning i avskjedssaken bemerker staten at kompetansen til å treffe vedtak om å fremme avskjedssak mot embetsmenn ligger ubeskåret hos Kongen. Dette gjelder også for geistlige embetsmenn. Men det er naturlig at biskopen gis anledning til å uttale seg, og denne anledning har han fått. Det er riktig at biskop Nergård, som var Knudsens biskop da beslutningen om å fremme avskjedssak ble truffet, ikke har gitt uttrykk for noe ønske om avskjed. Men han tilkjennegav overfor departementet at han, hensett til Knudsens eget ønske om en rettssak, fant det rimelig at sak ble reist. Dette må under enhver omstendighet være tilstrekkelig.

Når det gjelder de såkalte presterettigheter, er staten ikke enig i den ankende parts syn på hva som følger av reskriptet av 1740, men den anser dette spørsmål for å være uten betydning. Kirke- og undervisningsdepartementet har truffet vedtak om at Børre Knudsen ved en mulig avskjedsdom beholder de presterettigheter som følger av ordinasjonen.

Etter statens syn er vilkårene for avskjed både etter første og annet alternativ i straffelovens ikrafttredelseslov § 10 oppfylt. Domstolene kan ikke i tillegg prøve om avskjed bør iverksettes, hevder staten. Men under enhver omstendighet må det være klart at avskjed her ikke er til å unngå.

Staten peker på at Knudsens protesthandling, som ble iverksatt fra begynnelsen av 1979 og trappet opp i løpet av det første året, nå har pågått i en årrekke. Og Knudsen har gitt uttrykk for at de ikke vil bli avblåst før abortloven måtte bli endret. Hans tjenesteforsømmelser er etter statens syn ikke bagatellmessige. At de bare omfatter en mindre del av hans tjenesteplikter, kan ikke tillegges betydning når forsømmelsen her er total. Heller ikke kan det legges vekt på at det i noen utstrekning har lyktes å unngå ulemper fordi hans arbeidsoppgaver er blitt utført av andre. Knudsens motiver kan etter statens syn ikke frita ham for avskjed. De oppgaver han forsømmer, er ikke av den art at utførelsen kan volde ham noen samvittighetsnød. Og det kan ikke aksepteres at han vedvarende forsømmer sine tjenesteplikter som en demonstrasjon.

Staten viser for øvrig til at biskopen har oppfordret Børre Knudsen til å gjenoppta sine fulle tjenesteplikter. Det må etter statens syn være klart at Knudsens aksjon skaper problemer for menigheten.

Når det spesielt gjelder tilbakekallelsen av embetseden, hevder staten at denne handling har et preg av erklært illojalitet, som medfører at tilbakekallelsen ikke bare kan anses som en formalitet.

Staten ved Kirke- og undervisningsdepartementet har nedlagt slik påstand:

«Lagmannsrettens dom stadfestes.

Alternativt:

Sokneprest Børre A. Knudsen er forpliktet til å motta avskjed fra det embetet som sokneprest i Balsfjord som han ble utnevnt til ved kgl. resolusjon 23. juli 1971.»

Side 1010

Såvidt jeg kan se, er det ingen uenighet av betydning om de faktiske forhold i saken. Det har imidlertid vært en omfattende bevisførsel, som i det vesentlige har vært rettet mot kirkerettslige og teologiske spørsmål. Med partenes samtykke er Høyesterett blitt forelagt utskrifter av lydbåndopptak fra parts- og vitneforklaringene for Hålogaland lagmannsrett. Videre er det for Høyesterett avgitt en supplerende skriftlig uttalelse fra Børre Knudsen, og 14 vitner, som alle forklarte seg for lagmannsretten, har gitt supplerende forklaringer. Med partenes samtykke er forklaringene avgitt skriftlig - for ett vitnes vedkommende er det i tillegg foretatt avhør ved bevisopptak. En begjæring fra den ankende part om bevisopptak til avhør av statsråd i Kirke- og undervisningsdepartementet Kjell Magne Bondevik og de tidligere statsråder Einar Førde og Tore Austad ble etter innsigelse fra ankemotparten nektet tatt til følge ved beslutning av 8. juli 1983 av forberedende dommer, som fant at bevisførselen ville medføre et opphold som ikke stod i forhold til bevisets antagelige betydning, jfr. tvistemålsloven § 189 første ledd nr. 6.

Det er, som før nevnt, fremlagt et meget omfattende dokumentmateriale, som jeg ikke finner grunn til å spesifisere. Dog nevner jeg at Regjeringsadvokaten har fremlagt et brev av 6. september 1983 fra Kirke- og undervisningsdepartementet, hvorefter departementet, som ved kongelig resolusjon av 15. januar 1982 er delegert kompetanse til å treffe vedtak om dispensasjon for tap av presterettigheter ved avskjedigelse, har truffet vedtak om at Børre Knudsen ikke taper presterettighetene ved en mulig avskjedsdom.

I det vesentlige foreligger saken for Høyesterett i samme skikkelse som for de tidligere instanser.

Jeg er kommet til samme resultat som lagmannsretten.

Innledningsvis bemerker jeg at det ikke er noen tvist om de faktiske forhold staten bygger sin avskjedspåstand på.

Allerede i brev av 1. januar 1979 til Kongen sa Børre Knudsen seg løs fra det troskapsløfte overfor Kongen som han overensstemmende med Grunnloven § 21 avgav før han tiltrådte embetet.

Han erklærte så i slutten av mars 1979 at han nedla sitt statsembete som sokneprest i Balsfjord. Som konsekvens av dette har han siden nektet å utføre oppgaver han anser for å høre under den statlige del av embetet. Han har således sluttet å foreta vigsler, å prøve ekteskapsvilkår og å megle i ekteskapsaker. Fra september 1979 har han nektet å utføre de oppgaver som er knyttet til fødselsregisteret. Jeg bemerker for ordens skyld at disse oppgaver fra 1. januar 1983 er gått over fra sokneprestene til folkeregistrene, men soknepresten skal fortsatt oppbevare de gamle registre og gi attester. Videre har Knudsen siden 1. januar 1980 nektet å ta imot statspost fra departementet; derimot mottar han slik post når den sendes ham fra biskopen.

I tråd med sitt syn på at han har nedlagt den statlige del av embetet, har han fra april 1979 nektet å motta lønn fra staten. Han får utbetalt en noe lavere lønn fra et fond som medlemmer av menigheten har opprettet.

Børre Knudsen har imidlertid gitt klart uttrykk for at han fremdeles anser seg som menighetens rettelig kalte prest, og at det ikke kommer

Side 1011

på tale å søke avskjed fra sokneprestembetet. Han utfører fortsatt alle de oppgaver som han anser for å høre under embetets kirkelige del, såsom forkynnelse og sjelesorg, dåp, konfirmasjon og begravelser. Staten har - som før nevnt - gjort gjeldende som et selvstendig avskjedsgrunnlag at Knudsen gjennom sin egen atferd har tilkjennegitt at han i realiteten har fratrådt det embetet han ble utnevnt til ved kongelig resolusjon av 23. juli 1971. Etter statens syn må Knudsens atferd likestilles med en avskjedssøknad, som staten må kunne trekke konsekvensene av. Det er denne betraktningssmåte som ligger til grunn for statens alternative påstand om fastsettelsesdom for at han er forpliktet til å motta avskjed fra embetet.

Etter min oppfatning kan denne påstand ikke føre frem. Riktignok vil jeg ikke utelukke at en embetsmann - uten formelt å søke om avskjed - kan nedlegge sine embetsfunksjoner på en slik måte at det må være berettiget å løse ham fra embetet uten å gå veien om dom for avskjedigelse. Men jeg kan ikke se at forholdene ligger slik an i dette tilfellet. Børre Knudsen utfører stadig de fleste og viktigste av sine embetsplikter, og han har gitt klart uttrykk for at han fortsatt anser seg for å inneha det han betegner som den kirkelige del av embetet og at han ikke ønsker å søke avskjed. Jeg kan da ikke se at det vil være riktig å likestille hans forhold med en faktisk fratreden eller en avskjedssøknad.

Det blir dermed nødvendig å ta standpunkt til om hans forhold i embetet er slik at han må avskjediges i medhold av bestemmelsen i straffelovens ikrafttredelseslov § 10. I utgangspunktet er det klart at Børre Knudsens erklæring om nedleggelse av statsembetet og de konsekvenser han har trukket ved å nekte å utføre oppgaver som hører under en sokneprest, representerer en tilsidesettelse av embetsplikter som påhviler ham. Knudsen hevder imidlertid at denne tilsidesettelsen er berettiget, og derfor ikke kan lede til avskjed. Han viser til at bakgrunnen for hans handlinger er vedtagelsen og ikrafttredelsen av abortloven som, slik han ser det, representerer et markant brudd med det kristne verdigrunnlag som staten gjennom statskirkeordningen må anses forpliktet på. Når staten har gitt og praktiserer en slik lov, anser han det som sin rett og plikt som prest å gå kraftig mot loven. Han ser det slik at han gjennom sine protesthandlingar ikke opptrer på egne, men på kirkens vegne, for å bevare kirkens troverdighet i abortspørsmålet. Dette må etter hans oppfatning danne bakgrunnen for vurderingen av hans handlinger, og han ser derfor saken som noe annet og langt mer enn en sak om embetsforsømmelse.

Børre Knudsen anser abortloven for å være i strid med Grunnloven og de rettsprinsipper som et rettsamfunn må bygge på. Et viktig formål med hans protesthandlingar er å fremtvinge en rettslig prøving av abortlovens gyldighet. Hvis han har rett i sitt rettslige syn på loven, må det etter hans oppfatning lede til at han ikke kan avskjediges. Han har da med rette satt sin stilling inn på å bekjempe en ugyldig lov som har omfattende og skjebnesvangre konsekvenser, og som det må være kirkens og dermed også hans oppgave å søke endret.

Staten er enig med lagmannsretten i at saken ikke gir foranledning til å prøve abortlovens rettsgyldighet. Dette spørsmål er ikke tvistgjenstand

Side 1012

i saken, og Knudsen ville neppe hatt den rettslige interesse som kreves for å reise et søksmål angående dette. Etter statens syn er det ikke nødvendig å ta prinsipielt standpunkt til abortlovens rettsgyldighet for å avgjøre avskjedsspørsmålet. Ingen av de embetsplikter soknepresten nekter å utføre, har noen sammenheng med abortloven eller gjennomføringen av den. Det vil således ikke kunne stride mot hans samvittighet å utføre de oppgaver det er tale om. Staten bestrider ikke at en sokneprest som følge av sitt kirkelige kall vil føle plikt til å

motarbeide en lovgivning som finnes å være i strid med sentrale kirkelige læresetninger. Men denne forpliktelse kan etter statens syn ikke gå så langt at han uten konsekvenser for sitt stillingsforhold kan unnlate å oppfylle arbeidsoppgaver som er uten enhver sammenheng med den lovgivning han kjemper mot.

Selv om meget taler for at saken kunne ha vært avgjort på det grunnlag staten her gjør gjeldende i tilslutning til lagmannsrettens dom, finner jeg det etter omstendighetene lite tilfredsstillende å forbigå spørsmålet om abortlovens rettsgyldighet.

Jeg finner det naturlig først å gi en kort oversikt over den historiske utvikling av abortlovgivningen og bakgrunnen for loven av 1978.

Straffeloven av 1902 § 245 satte straff for rettsstridig fosterfordrivelse. Straffebestemmelsen gjaldt både overfor den gravide kvinne og den som medvirket ved inngrepet. Hvilken betydning lovens rettsstridsreservasjon hadde for adgangen til legal svangerskapsavbrytelse, var noe uklart og omdiskutert. Det var enighet om at en slik adgang forelå når svangerskap eller fødsel utsatte morens liv eller helse for alvorlig fare, men det var nok en utbredt oppfatning at også andre tungtveiende hensyn kunne komme i betraktning. I praksis måtte den enkelte lege eller det enkelte sykehus treffe avgjørelsen om å foreta inngrep på dette usikre lovgrunnlag. Utviklingen gjennom årene viste et stigende antall sykehusaborter, samtidig som abortsøkende nok i betydelig grad ble utsatt for forskjellsbehandling. Tross flere forslag om lovreform stod lovsituasjonen uendret til lov av 11. november 1960 nr. 2 om svangerskapsavbrott i visse høve.

Ved denne loven, som først trådte i kraft 1. februar 1964, ble vilkårene for svangerskapsavbrudd nærmere regulert. Etter loven kunne en kvinne få tillatelse til abort når det var nødvendig av hensyn til hennes liv eller helse, når det var alvorlig fare for at barnet ville lide av alvorlig sykdom eller skade, når svangerskapet var en følge av sedelighetsforbrytelse eller når kvinnen var sinnssyk eller betydelig psykisk utviklingshemmet. Avgjørelse om svangerskapsavbrudd skulle etter loven treffes av en legenemnd etter søknad fra kvinnens lege.

De vesentligste endringer ved den neste lov - lov av 13. juni 1975 nr. 50 om svangerskapsavbrudd - var at loven også åpnet adgang til abort på såkalt sosiale indikasjoner - «når svangerskapet, fødselen eller omsorgen for barnet kan sette kvinnen i en vanskelig livssituasjon». Det ble uttrykkelig fastslått at det ved vurderingen av om vilkårene for svangerskapsavbrytelse forelå, skulle legges vesentlig vekt på hvordan kvinnen selv bedømte sin situasjon. Systemet med nemndbehandling ble opprettholdt, men kvinnen fikk selv søke- og ankerett. Det kan for øvrig nevnes at loven opphevet straffetruselen i

Side 1013

straffeloven § 245 for så vidt den rettet seg mot kvinnen selv. Videre fikk loven en regel om den såkalte reservasjonsretten for helsepersonell som av samvittighetsgrunner fant ikke å kunne delta i abortinngrep.

Loven av 16. juni 1978 nr. 66 er en endringslov til loven av 1975. Som før nevnt, er den viktigste endring at kvinnen selv er gitt adgang til å treffe den endelige avgjørelse om svangerskapsavbrudd såfremt inngrepet kan skje før utgangen av tolvte svangerskapsuke og tungtveiende medisinske grunner ikke taler mot det, jfr. lovens § 2 annet ledd. Etter utgangen av tolvte svangerskapsuke gjelder de samme vilkår som før, og avgjørelsen treffes av en legenemnd. Loven inneholder ellers blant annet i § 1 en bestemmelse om at samfunnet skal sørge for at alle får etisk veiledning, seksualopplysning, kunnskaper om samlivsspørsmål og tilbud om familieplanlegging, for derved å skape en ansvarsbevisst holdning til disse spørsmål slik at antallet svangerskapsavbrudd blir lavest mulig. Og i § 2 første ledd heter det at dersom et svangerskap fører til alvorlige vansker for en kvinne, skal hun tilbys informasjon og veiledning om den bistand som samfunnet kan tilby henne. Kvinnen har krav på råd for selv å kunne treffe det endelige valg.

Opptakten til lovendringen av 1978 ble tatt flere år tidligere, og forut for lovendringen gikk det - som for øvrig ved tidligere endringer i abortlovgivningen - en intens offentlig debatt.

Det grunnleggende forarbeid til lovendringen finnes i St. meld. nr. 51 (1973-74) om barnefamiliens levekår. Regjeringen tok i denne stortingsmelding til orde for en ny lov om svangerskapsavbrudd basert på at den endelige avgjørelse i de første tolv uker burde ligge hos kvinnen selv. Dette begrunnes nærmere, og det foretas blant annet på side 81-83 en drøftelse av de etiske sider ved en slik lovendring. Da behandlingen i Stortinget viste at det ikke var flertall for en slik løsning, ble det i første omgang ikke fremmet lovproposisjon på dette grunnlag. Den proposisjon som ble fremsatt - Ot. prp. nr. 38 (1974-75) - ledet frem til loven av 1975. Imidlertid var spørsmålet om endring av abortlovgivningen et viktig spørsmål ved stortingsvalget i 1977, og etter at det ved valget var blitt flertall i Stortinget for endringen, fremmet Regjeringen ved Ot. prp. nr. 53 (1977-78) det lovforslag som ledet frem til loven av 1978. Jeg tilføyer for øvrig at Stortinget i 1983, etter et nytt valg hvor abortspørsmålet stod sentralt, forkastet forslag som tok sikte på innstramming i abortlovgivningen.

Som nevnt var det en intens offentlig debatt forut for loven av 1978. De trykte forarbeider til loven, og ikke minst referatene fra debatten i Odelstinget og Lagtinget, er omfattende. Jeg anser det likevel nødvendig å gi en kort oversikt over de lovgiverbetragtninger som ligger til grunn for lovendringen.

Det gis på flere steder i forarbeidene uttrykk for at et foster har krav på vern, i likhet med alt annet liv. Imidlertid erkjenner all lovgivning at vernet for fosteret ikke er absolutt. Spørsmålet for lovgiveren blir derfor hvordan hensynet til rettsvern for fosteret bør avveies mot andre tungtveiende hensyn. Herunder må det legges vekt på at det allerede eksisterende og bevisste liv må gis et visst fortrinn. Hensynet til morens totale livssituasjon må tillegges vesentlig vekt, også fordi den

Side 1014

er av avgjørende betydning for de muligheter hun kan gi sitt barn og de barn hun allerede måtte ha ansvaret for.

Det pekes i forarbeidene på ulemper ved nemndsystemet. For den abortsøkende kvinne er det en påkjenning å fremstille seg for en nemnd og å måtte overlate til denne å treffe avgjørelsen i det ømtålelige spørsmål det gjelder. Behandlingsmåten innebærer risiko for forskjellsbehandling, som spesielt rammer de ressursvake. Forarbeidene nevner også risikoen for og farene ved at kvinner som nektes legal svangerskapsavbrytelse, ser seg tvunget til illegal abort.

Det gis videre uttrykk for at den lovendring som foreslås, neppe vil innebære noen vesentlig økning av antallet aborter. Innvilgelsesfrekvensen under nemndsystemet hadde i en årrekke ligget på godt over 90%.

Mot dette fremhevet motstanderne av lovforslaget respekten for livet. Det ble hevdet at en lov som legger avgjørelsen til kvinnen alene, var etisk uforvarlig fordi den representerte et prinsipielt brudd med tanken om fosterets rettsvern. Dette rettsvern ble gjennom lovendringen fullstendig opphevet i de første tolv uker av fosterets levetid. Fosterets krav på rettsvern må imidlertid bestå like fra befruktningen av. Det ble også fremholdt at en gravid kvinne av sine omgivelser kunne bli presset til en abort som hun selv ikke ønsket.

Etter denne oversikt over abortlovens forhistorie og forarbeider vender jeg tilbake til Børre Knudsens anførsler i tilknytning til loven. Han hevder at loven strider mot bestemmelsene om statskirkeordningen i Grunnloven § 2 og § 4, mot uskrevne rettsprinsipper av forfatningsmessig karakter og mot menneskerettighetsregler som er etablert i folkeretten og som må ha gjennomslagskraft overfor intern norsk lovgivning. Loven mangler derfor etter hans oppfatning rettsgyldighet.

For ordens skyld innskyter jeg at når den ankende part bestrider abortlovens rettsgyldighet, er det vel tale om en litt unøyaktig uttrykksmåte for så vidt som hans angrep på loven synes å rette seg mot enkelte av dens bestemmelser, ikke mot loven i dens helhet. I det følgende holder jeg meg imidlertid for enkelhets skyld til den korte og litt unøyaktige uttrykksmåte.

Knudsens prosessfullmektig har for Høyesterett fremhevet at det sentrale for Knudsen er at han anser abortloven uforenlig med statens forpliktelse til å være en rettsstat, og at det er av underordnet betydning om lovens ugyldighet kan knyttes til Grunnloven § 2 og § 4. Da disse bestemmelser har stått sentralt i den ankende parts argumentasjon, finner jeg det imidlertid naturlig først å se på hvorvidt loven kommer i strid med de positive grunnlovsbestemmelser det er tale om.

Etter Grunnloven § 2 annet ledd forblir den evangelisk-lutherske religion statens offentlige religion. Og § 4 bestemmer at Kongen skal bekjenne seg til den evangelisk-lutherske religion, håndheve og beskytte denne.

Etter Børre Knudsens syn etablerer disse bestemmelsene skranker for hva statens lovgivning kan gå ut på. Også den verdslige lovgivning må, hevder han, innrettes slik at den ikke kommer i strid med Guds bud. Når Grunnloven fastsetter at den evangelisk-lutherske religion forblir statens offentlige religion, tas det sikte på en religion med det

Side 1015

trosinnhold som fremgår av Kirkens bekjennelsesskrifter slik de er oppregnet i Kong Christian Den Femtes Norske Lov av 15. april 1687 2-1. Blant disse bekjennelsesskrifter er Den augsburgske bekjennelse av 1530. Det hevdes å følge av artikkel 28 i denne bekjennelse at det må gjelde klare begrensninger i den verdslige lovgiverens kompetanse - Guds bud må ha forrang. Dette hevdes også å ha forankring i den statsrettslige utvikling her i landet fra reformasjonen frem til 1814, særlig Kirkeordinansen av 1539 og Kongeloven av 1665.

Børre Knudsen anser det med støtte blant annet i en rekke uttalelser fra Den norske kirkes biskoper og andre uttalelser fra kirkelig hold klart at abortloven og den abortpraksis den åpner for, er i strid med helt sentrale

normer i kirkens lære. Men da må den etter hans oppfatning også anses stridende mot Grunnloven § 2 annet ledd og § 4, ellers ville disse bestemmelser bare være tomme ord. Av særlig betydning er § 4 om Kongens plikt til å håndheve og beskytte den evangelisk-lutherske religion. Denne plikten, som selvsagt retter seg mot Kongen i statsråd, må etter Knudsens syn også gjelde når Kongen medvirker i lovgivningsprosessen som initiativtaker til lovgivning eller ved å sanksjonere lover. Abortloven bygger på en proposisjon fremsatt av Kongen i statsråd, og Kongen i statsråd har sanksjonert loven. Etter Knudsens oppfatning har Kongen da tilsidesatt sine plikter overfor statskirken etter Grunnloven, og dette må lede til at loven blir ugyldig.

Jeg finner det klart at denne argumentasjon ikke kan føre frem.

Lagmannsretten har uttalt at spørsmålet om abortloven er ukristelig, vel unndrar seg en rettslig bedømmelse. Den har likevel tilføyd at oppfatningen av abortloven som ukristelig ikke synes å ha et uomtvistelig grunnlag i skrift og bekjennelse.

Om dette spørsmål skal jeg nøye meg med å bemerke at Børre Knudsen kan vise til en sterk oppslutning fra kirkelig hold om det syn at abortloven støter an mot kristne grunnverdier. Det ligger i sakens natur at domstolene vil ha vanskelig for å etterprøve en slik vurdering. Men jeg kan heller ikke se at det oppstår noe spørsmål om det i den foreliggende sak. Uansett om det vil kunne hevdes at loven ikke harmonerer med den evangelisk-lutherske religion, kan jeg ikke se at dette gir rettslig grunnlag for å anse Grunnloven § 2 annet ledd og § 4 krenket. Etter min oppfatning kan disse bestemmelser ikke forstås slik at de oppstiller skranker for statens alminnelige lovgivning.

Dette betyr selvsagt ikke - slik det, kanskje noe retorisk, har vært formulert - at bestemmelsene da bare er tomme ord. Bestemmelsene innebærer blant annet at Kongen i statsråd er øverste kirkestyre, og at han i denne egenskap har plikt til å handle innenfor rammen av den evangelisk-lutherske religion, til å håndheve og beskytte denne. De plikter Grunnloven § 2 annet ledd og særlig § 4 pålegger Kongen, må imidlertid etter min oppfatning forstås slik at de vesentlig retter seg mot Kongen som kirkestyre.

Grunnloven § 49 fastslår at folket utøver den lovgivende makt ved Stortinget. Det er ingen holdepunkter for at Grunnloven § 2 annet ledd og § 4 etablerer skranker for Stortingets utøvelse av alminnelig lovgivningsmyndighet, noe slikt hevder for øvrig såvidt jeg forstår heller ikke den ankende part. Imidlertid har Kongen i statsråd en

Side 1016

medvirkende rolle i lovgivningsprosessen ved sin adgang til å fremme lovforslag og sin kompetanse til å gi eller nekte sanksjon. Etter den ankende parts syn må Kongen under utøvelsen av disse funksjoner være forpliktet til å ivareta de sentrale normer i den evangelisk-lutherske religion. Til dette er imidlertid å si at Kongen under vårt parlamentariske system har konstitusjonelle plikter overfor Stortinget. En sanksjonsnektelse er under det parlamentariske system så å si utenkelig. Og iallfall i viktigere lovsaker vil også Kongens lovgivningsinitiativ måtte bero på hva Stortingets flertall ønsker. En plikt for Kongen til i visse saker å utøve sin kompetanse i lovgivningsprosessen i strid med stortingsflertallet og endog slik at tilsidesettelse av denne plikt skulle lede til lovens ugyldighet, lar seg vanskelig forene med vårt forfatningssystem.

Det syn at Grunnlovens bestemmelser om den evangelisk-lutherske religion som statsreligion skulle inneholde direktiver for statens alminnelige lovgivning, og at lover i strid med disse direktiver skulle være ugyldige, støter også på andre innvendinger. Ett problem, som riktignok ligger noe på siden av selve det prinsipielle spørsmål, er hvor langt det kan trekkes slutninger fra budene i den kristne etikk til hva en verdslig lovgivning bør inneholde. Det synes å være alminnelig enighet om at det ikke i sin alminnelighet kan være lovgiverens ansvar å gjennomtvinge etterlevelse av etiske normer. Mer vesentlig er det at statens alminnelige lovgivning gjelder for medlemmer av statskirken og ikke-medlemmer, for kristne og ikke-kristne. I vårt pluralistiske samfunn, hvor prinsippet om religionsfrihet nå er stadfestet i Grunnloven § 2 første ledd, ville det være uakseptabelt om Grunnlovens bestemmelser om statsreligionen skulle stille opp forfatningsrettslige skranker for hvordan lovgiveren kan regulere borgernes alminnelige livsforhold.

Jeg tilføyer imidlertid for fullstendighets skyld at Grunnloven § 2 annet ledd og § 4 må antas å ha betydning for lovgiverens kompetanse når det gjelder lovgivning som direkte gjelder statskirken. I den utstrekning Stortinget har lovgivningsmyndighet på statskirkens område - det er ikke her nødvendig å ta standpunkt til hvor langt en slik lovgivningsmyndighet strekker seg i forhold til Kongens såkalte kirkelige anordningsmyndighet etter Grunnloven § 16 - må lovgivningen holde seg innenfor rammen av det som følger av Grunnlovens bestemmelser om den evangelisk-lutherske religion som statens offentlige religion.

Abortloven faller imidlertid ikke innenfor denne kategori av lover. Og det følger da av hva jeg allerede har sagt, at det ikke kan bli tale om å anse loven ugyldig som stridende mot Grunnloven § 2 og § 4. Jeg finner grunn til å tilføye at det heller ikke på kirkelig hold synes å være noen utbredt oppfatning at disse bestemmelser oppstiller forfatningsmessig bindende skranke som leder til at abortloven må anses rettslig uholdbar.

Børre Knudsen har imidlertid videre gjort gjeldende at abortloven må anses ugyldig fordi den er uforenlig med sentrale rettsprinsipper av forfatningsrettslig karakter og dertil med folkerettslige regler som lovgiveren må anses bundet av. Enhver rettsstat må, anfører han, anses forpliktet til å etablere rettsvern for menneskelivet, også det ufødte liv.

Side 1017

Verdenserklæringen om Menneskerettighetene, vedtatt av De Forente Nasjoner 10. desember 1948, fastslår i artikkel 3 at enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet. Og i artikkel 2 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950 heter det:

«Ethvert menneskes rett til livet skal beskyttes ved lov. Ingen må med hensikt berøves livet uten til fullbyrdelse av dødsdom avsagt av en domstol for en forbrytelse som loven setter denne straff for.»

Denne konvensjonen må etter den ankende parts oppfatning ha gjennomslagskraft i forhold til intern norsk lovgivning. Men for øvrig hevder han - som allerede nevnt - at statens plikt til å beskytte det ufødte liv må gjelde som en forfatningsmessig skranke for lovgiveren uten at det er nødvendig å knytte den til noen skreven rettskilde, idet enhver rettsstat må anses forpliktet til ikke å undergrave sentrale menneskerettigheter. På dette grunnlag må abortloven, som har fratatt fosteret rettsvern i de første 12 uker av dets liv, underkjennes.

Jeg finner det klart at heller ikke disse anførsler kan lede til at abortloven ikke anses rettsgyldig.

Det er naturlig å ta utgangspunkt i det folkerettslige spørsmål, hvor det særlig er bestemmelsen i artikkel 2 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon som er av betydning. Denne konvensjon, som Norge har tiltrådt, er rettslig bindende for de kontraherende stater. I folkerettslitteraturen er det et noe omdiskutert spørsmål om og i tilfelle i hvilken utstrekning bestemmelsen i artikkel 2 stiller krav til innholdet i abortlovgivningen. Den østerrikske forfatningsdomstol har i en avgjørelse av 11. oktober 1974 antatt at bestemmelsen etter sitt innhold ikke omfatter den ufødte. Jeg anser det for min del ikke nødvendig å ta standpunkt til om det er riktig å bygge på en så absolutt forståelse. Under enhver omstendighet må det antas at bestemmelsen ikke medfører vidtgående begrensninger i lovgiverens adgang til å regulere vilkårene for abort. Den norske lovordning, hvorefter kvinnen selv treffer den endelige avgjørelse om svangerskapsavbrudd når inngrepet kan skje innen utløpet av den tolvte svangerskapsuke, har paralleller i lovgivningen i en rekke andre land innenfor vår kulturkrets, land som også har tiltrådt Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. Dette kan ikke være uten betydning for vurderingen av det folkerettslige spørsmål.

Jeg tilføyer for ordens skyld at den avgjørelse av 25. februar 1975 fra den vest-tyske forfatningsdomstol som lagmannsretten har nevnt, og hvor en lov som gav adgang til selvbestemt abort i de første tolv uker av svangerskapet ble kjent ugyldig, gjaldt anvendelsen av interne forfatningsrettslige regler.

Tilbake står da spørsmålet om abortloven er uforenlig med uskrevene rettsprinsipper som lovgiveren er bundet av. Det er selvsagt ikke noe til hinder for at slike rettsprinsipper stiller mer vidtgående krav til lovgivningen enn menneskerettighetskonvensjonen gjør. En annen sak er at både konvensjonen og lovgivningspraksis i andre land innenfor vår kulturkrets må tillegges betydning som uttrykk for hvilket spillerom det er naturlig at lovgiveren har på dette felt.

Høyesterett har i enkelte avgjørelser, se særlig Rt-1961-1350 og Rt-1966-476, holdt muligheten åpen for at en lov må tilsidesettes

Side 1018

dersom den strider mot visse alminnelige rettsprinsipper av grunnlovskarakter, selv om den ikke støter an mot noen positiv bestemmelse i Grunnloven. Det blir imidlertid i avgjørelsen fra 1961 presisert at dette bare kan gjelde i ekstreme tilfelle, og «at det skal overordentlig meget til for at en lov, gitt av Stortinget og sanksjonert av Kongen, på denne måte må settes ut av betraktning som stridende mot grunnlovens «ånd og prinsipper».»

Jeg anser det i og for seg klart at kravet om respekt for menneskelivet, også det ufødte liv, er ett av de rettsprinsipper som vil kunne anses overordnet den positive lovgivning. I prinsippet er det ikke vanskelig å tenke seg at en abortlovgivning, for eksempel basert på nazistisk raseideologi, kunne krenke menneskeverdet på en slik måte at den ville måtte tilbakevises som stridende mot uskrevene rettsnormer av grunnlovskarakter. En annen sak er at dette eksempel ligger fjernt fra vår virkelighet.

Den abortlov den ankende part angriper, er ikke utslag av en lovgiverideologi som bygger på mangel på respekt for menneskelivet. Jeg viser for så vidt til det jeg tidligere har gjengitt fra lovens forarbeider. Imidlertid må en abortlovgivning med nødvendighet bygge på en avveining mellom hensynet til det ufødte liv og andre vesentlige og beskyttelsesverdige hensyn. Denne avveining har ledet lovgiveren til å åpne adgang til selvbestemt abort i de tilfelle loven nærmere beskriver.

Det er klart at en slik avveining av hensyn reiser etiske problemer, og at det vil være uenighet om lovens ordning. Reaksjonene på loven viser at mange i likhet med den ankende part ser den som et angrep på sentrale etiske prinsipper. Men det hører like meget med i bildet at andre - også ut fra en etisk vurdering - anser loven for å ha avskaffet en uholdbar rettstilstand.

Det tilkommer ikke domstolene å ta standpunkt til om den løsning av et vanskelig lovgivningsproblem som lovgiveren har valgt ved abortloven av 1978, er den beste. Om dette vil det være forskjellige oppfatninger blant dommere som blant andre samfunnsmedlemmer. Den avveining av motstridende interesser som en lovgivning om abortspørsmålet krever, er lovgiverens oppgave og lovgiverens ansvar. Den lovgivende makt utøves av folket ved Stortinget. Det stortingsflertall som vedtok abortloven i 1978, hadde sitt mandat fra folket i valg, etter en valgkamp hvor abortspørsmålet inntok en fremtredende plass. Som allerede nevnt har for øvrig Stortinget i 1983, etter et nytt valg hvor abortspørsmålet igjen stod sentralt, ikke villet ta initiativ til lovendring. Jeg anser det klart at domstolene må respektere den løsning lovgiveren har valgt.

Jeg finner etter dette at den ankende part ikke kan gis medhold i sitt angrep på abortlovens rettsgyldighet. Før jeg går over til de øvrige spørsmål som foreligger i saken, finner jeg grunn til å klargjøre utgangspunktet for den videre drøftelsen.

Som allerede nevnt, har Børre Knudsen gitt uttrykk for at et vesentlig formål med hans protesthandlinger har vært å få prøvd abortlovens rettsgyldighet for domstolene. Han har imidlertid også avgitt klare erklæringer om at han ikke vil gjenoppta den statlige del av sitt embete før abortloven måtte bli endret. Etter det som foreligger om hans

Side 1019

holdning, må jeg legge til grunn at en avgjørelse av Høyesterett hvor det tas standpunkt til spørsmålet om abortlovens rettsgyldighet, ikke i seg selv vil kunne bringe Knudsen til å avslutte sine protesthandlinger, iallfall ikke når han ikke får medhold hva dette spørsmål angår. Jeg må altså bygge den videre drøftelse på at Børre Knudsen, dersom avskjedsdom ikke avsies, vil fortsette sin tilsidesettelse av tjenesteplikter som hører under det han betegner som den statlige del av sokneprestembetet. Når jeg fremhever dette, vil jeg ikke dermed ha sagt at jeg ville ha ansett det avgjørende for avskjedsspørsmålet om det kunne legges til grunn at han nå ville innstille sin aksjon. Jeg nøyer meg med å bemerke at dette ikke er noen aktuell problemstilling.

Etter dette går jeg over til de andre grunnlag Børre Knudsen har anført til støtte for at hans protesthandlinger er rettmessige.

Knudsen har påberopt seg at protesthandlingene er berettiget ut fra en nødrettsbetraktning. Han har videre gjort gjeldende at presteembetet kan spaltes i en kirkelig og en statlig del, og at han i den foreliggende situasjon må være berettiget til å nedlegge sine statlige funksjoner. Såvidt jeg kan se, griper disse anførsler i noen utstrekning over i hverandre. Jeg finner det imidlertid naturlig først å ta opp de spørsmål som særlig knytter seg til hans syn på presteembetet.

Etter Børre Knudsens oppfatning står presteembetet ikke bare faktisk, men også rettslig sett i en helt annen stilling enn andre statsembeter. Kirken er et trossamfunn, ikke en avdeling av statens virksomhet. Dette må også tillegges betydning for presteembetets status. Rett nok foretas utnevnelser til et presteembete av Kongen i statsråd, men presten har også sitt embete fra kirken gjennom den ordinasjon og kollats biskopen meddeler. Presten står i et dobbelt forpliktelsesforhold, hvor hensynet til kirken må ha forrang. Han kan ikke avskjediges uten at det er grunnlag for det også i forhold til den kirkelige del av embetet.

Knudsen erkjenner i utgangspunktet at han som innehaver av sokneprestembetet er forpliktet til å utføre også de statlige oppgaver som hører under det. Men plikten til å ivareta de statlige sider kan etter hans mening ikke bestå i den foreliggende situasjon hvor staten, slik han ser det, gjennom abortloven har lagt for dagen at den ikke respekterer kirkens bekjennelse. At han i denne situasjon nedlegger den statlige del av embetet, kan etter hans oppfatning ikke få til følge at han også skulle tape retten til utøve den kirkelige del.

Det er fra Knudsens side ved flere anledninger, og også i prosedyren for Høyesterett, gitt uttrykk for at staten gjennom abortloven har brutt forutsetningene for statskirkeordningen. Han har også trukket paralleller med

prestenes embetsnedleggelse under den tyske okkupasjon, selv om det erkjennes ikke å foreligge noen full parallellitet.

Embetsnedleggelsene under okkupasjonen beviser at det ble ansett mulig å sonde mellom presteembetets statlig-administrative og dets kirkelig-teologiske side, og at det var berettiget å nedlegge den statlige del når staten viste seg uskikket som kirkestyre.

Jeg kan ikke se at det som er anført, gir grunnlag for å anse Børre Knudsens handlinger rettmessige. På samme måte som lagmannsretten finner jeg ikke grunnlag for å trekke et rettslig skille mellom de

Side 1020

kirkelige og de statlige sider ved et presteembete innenfor vår statskirkeordning. Børre Knudsen er rettslig sett utnevnt i ett embete - som sokneprest i Balsfjord - med de embetsplikter som følger av dette. Som han også selv erkjenner, kan han ikke fralegge seg utførelsen av noen av disse plikter uten at det foreligger et spesielt rettsgrunnlag for det. En påstått sontring mellom kirkelige og statlige sider ved embetet gir ikke i seg selv noe slikt rettsgrunnlag. Det rettsgrunnlag han har påberopt seg - ved siden av nødrettsanførselen, som jeg kommer tilbake til - er at staten gjennom vedtakelsen av abortloven har brutt forutsetningene for statskirkeordningen. Som nevnt har han også vist til kirkens stilling under okkupasjonen.

Den ankende parts anførsler på dette punkt er ikke klare. Det kan imidlertid neppe være hans mening at statskirkeordningen er brakt til opphør - dette motsies jo i så fall allerede av det forhold at ordningen praktiseres som før på grunnlag av en alminnelig oppfatning om at den består. Hans mening er vel heller at det i og med abortloven er inntrådt en situasjon som innebærer at statskirkeordningen ikke lenger er bindende for ham som prest, slik at han ikke lenger har plikt til å utføre det han anser som sine statlige embetsfunksjoner. Men jeg anser det helt uakseptabelt at den enkelte prest på denne måten skulle kunne tilsidesette statskirkeordningen for sitt eget vedkommende. Når det gjelder den ankende parts henvisning til prestenes embetsnedleggelse under den tyske okkupasjon, anser jeg det tilstrekkelig å vise til hva lagmannsretten har uttalt. Jeg finner det klart at denne aksjon, hvor en bortimot samlet pretestand nedla sine embeter i protest mot et fiendtlig okkupasjonsstyre som grep inn i kirkens indre liv, står så fjernt fra det saksforhold vår sak dreier seg om, at det ikke er grunnlag for å trekke noen analogier til vår sak.

Som før nevnt gjør Knudsen videre gjeldende at det foreligger en nødrettssituasjon, en såkalt bekjennelsessituasjon, hvor hans handlinger må anses nødvendige for å bevare kirkens troverdighet i abortspørsmålet. Handlingene må etter hans syn anses sakssvarende og rimelig avpasset til den alvorlige situasjon som foreligger ved at abortloven er vedtatt. Å søke avskjed fra sokneprestembetet ville ikke ha vært noen brukbar løsning - en slik protesthandling ville ha blitt glemt i løpet av kort tid. Ved sine protesthandling oppnår han å holde kampen mot abortloven varm.

Heller ikke nødrettsargumentasjonen kan føre frem. Jeg minner om at de embetsplikter Knudsen nekter å utføre, ikke er av den karakter at de kan utløse noen samvittighetskonflikt. Nedleggelsen av embetspliktene kan - slik jeg ser det - vanskelig anses som annet enn en demonstrasjonshandling fra hans side, og den har hittil vart i over fire år. Formålet med denne demonstrasjonshandling er å bekjempe en lov som, selv om jeg selvsagt erkjenner at den ikke er kirken uvedkommende, dog ikke griper inn i kirkens indre liv. Kirkens tjenestemenn har full adgang til å ta til orde mot loven, og har for øvrig i stor utstrekning benyttet seg av denne adgang. Det er vel så at slike protesthandling som Børre Knudsen har foretatt, kan være et mer effektivt middel til å oppnå oppmerksomhet enn de verbale protester. Men jeg anser det klart at dette ikke gir grunnlag for å anse en slik fraleggelse av embetsplikter som det er tale om, for rettmessig.

Side 1021

Konklusjonen på det jeg hittil har sagt, er at Børre Knudsen ikke kan gis medhold i at han har vært berettiget til den tilsidesettelse av tjenesteplikter som danner grunnlag for statens avskjedspåstand. Imidlertid hevder han videre at han ikke kan avskjediges fordi biskopen ikke ønsker et slikt utfall av saken. Som før nevnt, bestrider han ikke at biskopen har fått anledning til å uttale seg om avskjedsspørsmålet før avskjedssak ble reist. Men avskjed kan - hevder Knudsen - ikke finne sted uten at biskopen positivt har gitt sin tilslutning til det.

Til dette skal jeg bemerke:

Balsfjord sokneprestembete hører under Nord-Hålogaland bispedømme. Biskop Arvid Nergård er, og var også på den tid da departementet tok opp spørsmål om avskjedigelse av Børre Knudsen, biskop i Nord-Hålogaland. Det er på det rene at departementet ikke forela avskjedsspørsmålet for biskopen til uttalelse. På den annen side må biskopen, slik lagmannsretten uttaler, ha vært klar over at avskjedssak etter hvert meldte seg som

et aktuelt alternativ for departementet. Børre Knudsen gav for sin del uttrykk for at han ønsket en rettssak for å få prøvd abortlovens forhold til Grunnloven. Biskop Nergård frarådet ham å gå denne vei, og oppfordret ham til å gjenoppta sine funksjoner i sokneprestembetet. Men samtidig gav biskopen Knudsen tilsagn om at han ikke ville stille seg hindrende i veien for den rettssak Knudsen selv ønsket.

Som tidligere nevnt, bad departementet i brev av 25. september 1980 biskopen om å formidle pålegg til Knudsen om straks å gjenoppta de embetsplikter han ikke utførte, idet departementet ellers ville måtte ta opp spørsmålet om avskjed. Biskopen oversendte gjenpart av departementets brev til Knudsen, og anmodet ham på nytt om å gjenoppta alle sine embetsplikter som sokneprest. Etter at biskopen hadde mottatt svar fra soknepresten hvor denne stod fast på sitt standpunkt, gav biskopen i brev av 13. oktober 1980 departementet underretning om svaret. Han reiste i brevet innvending mot ett enkelt punkt i departementets brev av 25. september 1980, idet han ikke var enig i at en mulig fradømmelse av sokneprestembetet også ville medføre tap av Børre Knudsens rettigheter i henhold til ordinasjonen. Men biskopen reiste ingen innsigelser mot at det ble fremmet avskjedssak.

Jeg tilføyer at biskopen i en skriftlig uttalelse som ble fremlagt for lagmannsretten, har opplyst at han i telefonsamtale med departementet etter at det hadde reist spørsmål om avskjedssak og etter at Knudsen hadde fastholdt sitt standpunkt, gav uttrykk for at han mente Knudsens krav om rettssak burde imøtekommes.

Selv om det er på det rene at biskop Nergård ikke har ønsket eller ønsker at Knudsen må bli avskjediget, er det på den annen side klart at biskopen på grunnlag av sin kontakt med departementet har vært innforstått med at avskjedssak ville bli reist. Han har ikke fremsatt noen innsigelse mot dette. Slik saksforholdet i denne sak ligger an, blir det ikke stor plass for det rettslige spørsmål om hvorvidt biskopens medvirkning er nødvendig for at avskjedigelse kan finne sted. Jeg finner likevel grunn til å tilføye at det er Kongen som alene har kompetanse til å treffe avgjørelse om å fremme avskjedssak mot en embetsmann, og at dette også gjelder for geistlige embetsmenns vedkommende.

Side 1022

En annen sak er at allerede hensynet til en forsvarlig saksbehandling tilsier at det ikke blir truffet noen slik avgjørelse i forhold til en geistlig embetsmann uten at biskopen har fått anledning til å uttale seg.

Lagmannsretten har i sin drøftelse av spørsmålet om biskopens medvirkning er nødvendig i en avskjedssak mot en geistlig embetsmann, uttalt seg om og trukket sammenligning med Kongens kompetanse og kravene til behandlingsmåten i andre kirkelige saker, herunder i rituelle og konfesjonelle anliggender. Jeg kan ikke se at den foreliggende sak gir foranledning til å gå inn på disse spørsmål, som for øvrig nå er under utredning i forbindelse med et lovreformarbeid som pågår.

Det har i saken vært atskillig prosedyre omkring rettsvirkningene av de kirkelige handlinger ordinasjon og kollats. Ordinasjonen er - kort forklart - den handling hvorved biskopen innvier ordinanden til å gjøre prestetjeneste. Kollats er den anbefaling biskopen gir presten overfor menigheten ved tiltredelse i den enkelte prestestilling. Jeg kan ikke se at den foreliggende sak gjør det nødvendig å gå utførlig inn på de til dels noe omtvistede spørsmål om den rettslige betydning av disse kirkelige handlinger, men skal innskrenke meg til følgende bemerkninger:

Staten har, som før nevnt, antatt at de presterettigheter som følger av ordinasjonen, går tapt ved en avskjedsdom dersom ikke Kongen eller den han bemyndiger, gir dispensasjon fra denne virkning. Dette antas å følge av det kongelige reskript av 7. oktober 1740. Børre Knudsen har tatt sterkt avstand fra denne oppfatning, og har blant annet støtte for sitt syn i ovennevnte brev av 13. oktober 1980 fra biskop Nergård til Kirke- og undervisningsdepartementet. Nå er imidlertid forholdet, som allerede nevnt, at Kirke- og undervisningsdepartementet i henhold til delegasjon har truffet vedtak om at Børre Knudsen ikke skal tape sine presterettigheter ved en mulig avskjedsdom. Det er dermed på det rene at en avskjedsdom under ingen omstendighet vil ha en slik konsekvens. Jeg anser det da ikke påkrevet å ta standpunkt til om dispensasjonen var nødvendig for å bevirke dette resultat.

Det er i saken reist spørsmål om hvordan en avskjedigelse vil stå seg i forhold til den kollats biskopen meddelte da Børre Knudsen tiltrådte. Såvidt jeg kan se, skulle ikke dette representere noe problem. Det kan ikke ved en avskjedigelse mer enn ved annen fratreden fra et embete oppstå noe spørsmål om at biskopen skulle tilbakekalle sin kollats.

Jeg er dermed kommet frem til den konkrete vurdering av om Børre Knudsens tilsidesettelse av embetsplikter må lede til avskjedigelse i medhold av straffelovens ikrafttredelseslov § 10. Som det vil fremgå, anser jeg tilsidesettelsen av embetspliktene som det sentrale ved avgjørelsen av avskjedigelsesspørsmålet. I likhet med

lagmannsretten finner jeg det ikke nødvendig å ta standpunkt til hvilken betydning Knudsens tilbakekallelse av embetseden isolert sett bør tillegges. Jeg er enig med lagmannsretten i at både tilbakekallelsen av embetseden og Knudsens sterke markering i ord og gjerning av at han har fratrådt det han betegner som den statlige del av sitt embete, bidrar til å gi hans

Side 1023

aksjon en ettertrykkelig, kompromissløs og definitiv karakter, og må telle med i den samlede vurdering av om avskjedsvilkårene foreligger.

Jeg har tidligere utviklet og begrunnet at Børre Knudsens nektelse av å utføre tjenesteplikter må anses urettmessig. Det er videre tale om et forsettlig forhold, som hittil har pågått i mer enn fire år, og som har lagt for dagen at han ikke er villig til å avbryte.

Jeg finner det mest naturlig å knytte avgjørelsen av avskjedsspørsmålet i den foreliggende sak til det første avskjedsalternativ i straffelovens ikrafttredelseslov § 10, hvoretter det er hjemmel for å avskjedige en embetsmann når han «vedvarende viser sig ude af Stand til forsvarlig at røgte sin Tjeneste». Partene er enige om, og jeg finner det for min del klart, at dette avskjedsalternativ også må kunne anvendes på den embetsmann som nekter å utføre sine tjenesteplikter, selv om evnen til å utføre dem i og for seg er til stede. Det ville ikke gi noen rimelig sammenheng om sivil avskjedsdom ut fra en snever ordlydsfortolkning skulle være utelukket i slike tilfelle.

At Knudsens tilsidesettelse av tjenesteplikter må anses vedvarende, er på det rene. Avgjørende for avskjedsspørsmålet er dermed om tilsidesettelsen innebærer at han ikke forsvarlig skjøtter sin tjeneste.

Det har vært fremhevet at de plikter han forsømmer, er få og beskjedne i forhold til det som har vært kalt selve kjernen av soknepresttjenesten, og som han fortsatt ivaretar. Jeg har imidlertid vanskelig for å se at dette kan tillegges avgjørende betydning. De oppgaver det gjelder - vigsler, prøving av ekteskapsvilkår, megling i ekteskapsaker, og inntil 1983 føring av fødselsregister - er i seg selv viktige. Det gjelder også mottakelse av statspost. Selv om man her med biskopens bistand har kommet frem til en praktikabel, men tungvint løsning, er det i det lange løp uholdbart at en prest i statskirken unndrar seg statlig styring av sitt embete. Når Knudsen forsettlig og varig nekter å oppfylle enkelte av de arbeidsoppgaver han utvilsomt har i sin stilling som sokneprest, kan han ikke sies å utføre sin tjeneste på forsvarlig måte selv om det ikke er noe å utsette på hans ivaretagelse av de viktigste oppgaver en sokneprest har i sin menighet.

Jeg er enig med staten i at det ikke - iallfall ikke i det lange løp - kan legges særlig vekt på at de praktiske konsekvenser av Knudsens embetsforsømmelser har vært begrenset fordi forsømmelsene hittil i stor utstrekning er avhjulpet av den residerende kapellan. Noen fullstendig avhjelp er det for øvrig ikke tale om.

At biskopen ikke ønsker Knudsen avskjediget, og at representanter for menigheten gir uttrykk for at menigheten ønsker å beholde ham, kan jeg ikke tillegge avgjørende betydning. Verken biskop eller menighet har kompetanse til generelt å fritta ham for embetsplikter eller dispensere fra følgene av tjenesteforsømmelser. For øvrig må jeg gå ut fra at Knudsens forhold er til ulempe for menigheten, selv om det ikke foreligger opplysninger om at det er fremkommet klager.

Herredsretten har i sin frifinnende dom lagt betydelig vekt på at ingen andre prester har fulgt Knudsens eksempel, og finner at det da ikke kan være så store skadevirkninger ved at Børre Knudsen tillates å foreta sine demonstrasjonshandlinger. Jeg kan ikke tiltre denne betraktning. Selvsagt ville skadevirkningene ha vært større om Knudsen

Side 1024

hadde fått følge av flere prester i sin aksjon. Men avgjørelsen av om det er grunnlag for avskjed, kan ikke påvirkes av om det er en eller flere som har bestemt seg for å tilsidesette sine embetsplikter. Godtar man disse tjenesteforsømmelser fra Knudsens side, vil de også måtte godtas fra andre i samme stilling. Det er ut fra en generell norm ikke akseptabelt at staten skal måtte tolerere slike vedvarende forsettlige tjenesteforsømmelser fra en embetsmann.

Jeg er imidlertid enig med Børre Knudsen i at dette ikke er en ordinær sak om embetsforsømmelser. Saken preges av at Knudsen har iverksatt sin aksjon ut fra en sterk tro på at den er berettiget, og til ivaretagelse av hva han anser som grunnleggende etiske verdier. Det kan nok være grunn til å beklage at handlinger som er utløst av et alvorlig moralsk engasjement, skal føre til avskjedigelse fra et embete som han for øvrig, etter alt som foreligger, har skjøttet på en utmerket måte. Men Børre Knudsen har skapt en situasjon som i det lange løp er uholdbar. Hans aksjon er fra begynnelsen av blitt behandlet med langmodighet. Han er før sak ble reist, blitt

oppfordret til å gjenoppta sine embetsplikter og varslet om faren for avskjedssak. Når han likevel velger å sette sitt embete på spill, kan jeg ikke se at han kan unngå å ta konsekvensene.

Som det vil fremgå, er det uenighet mellom partene om hvorvidt domstolene i henhold til straffelovens ikrafttreddelseslov § 10 kan unnlate å gi dom for avskjed selv om lovens avskjedsvilkår i og for seg foreligger. Jeg finner det klart at domstolenes spillerom i så måte iallfall må være begrenset, men anser det i likhet med lagmannsretten ikke nødvendig å ta standpunkt til selve det prinsipielle spørsmål. Slik denne sak ligger an, kan jeg ikke se at avskjedigelse er til å komme utenom.

Hva som er de mer detaljerte konsekvenser av avskjedigelsen, vil være gjenstand for avgjørelse i lagmannsretten, hvor disse spørsmål forelå til pådømmelse, men ble utsatt i medhold av tvistemålsloven § 150. På samme måte som lagmannsretten finner jeg likevel grunn til å fremheve at en avskjedsdom selvsagt gjelder sokneprestembetet i Balsfjord i sin helhet, ikke bare enkelte funksjoner. For å forebygge misforståelser presiserer jeg også at Børre Knudsen i og med dommen er løst fra embetet.

Jeg stemmer for denne

dom:

Lagmannsrettens dom stadfestes.

Dommer Schweigaard Selmer: Jeg er i det vesentlige og i resultatet enig med førstvoterende.

Dommerne Blom, Holmøy og justitiarius Ryssdal: Likeså.

Av herredsrettens dom (sorenskriver Martin Beer med domsmenn): - - -

Saksøkte Børre Arnold Knudsen er født 0.0.1937. Han tok teologisk embetseksamen våren 1966 ved Universitetet i Oslo og praktisk teologisk eksamen våren 1967. Han tjenestegjorde som marineprest ved Tromsø Sjøforsvarsavsnitt

Side 1025

fra 1. juli 1967 etter å ha blitt ordinert 28. juni 1967 av daværende domprost Per Lønning, som assisterende biskop i Bjørgvin. Fra 6. mai 1968 var Knudsen kallskapellan i Balsfjord under daværende sokneprest. Han søkte 3. mai 1971 Balsfjord sokneprestembete under Troms prosti i Nord-Hålogaland bispedømme. I henhold til søknaden ble han ved kgl. res. 23. juli 1971 utnevnt i stillingen og undertegnet 17. august 1971 vanlig embetsed. Ansettelsen var helt ordinær i forhold til vanlige ansettelser. Fra 1971 til 1979 tjenestegjorde han uten noe å utsette på embetsførselen og var ansett som en dyktig og ansett prest.

Ved lov 16. juni 1978 ble vedtatt endringer i lov fra 13. juni 1975 om svangerskapsavbrudd, «abortloven». - - -

Ved endringen av loven i 1978 ble avgjørelsen lagt til kvinnen alene, og det var dermed i realiteten gitt adgang til fri abort.

I brev til Kongen av 31. mai 1978 protesterte Børre Knudsen mot loven som var vedtatt om adgang til selvbestemt abort. - - -

Lovendringen trådte i kraft den 1. januar 1979 og samme dag sendte Børre Knudsen et nytt brev til Kongen hvor han samtidig henviste til en oppstilling i 17 punkter som han vedla. I brevet sier han bl.a.: «I troskap mot Guds ord og konstitusjonen slik jeg må forstå den, vet jeg meg forpliktet til å bekjempe Kongens abortlov så langt evner og krefter rekker. Jeg vil i tale og skrift oppfordre til lovbrudd og sivil ulydighet i alle givne situasjoner hvor denne loven blir aktuell. Fra prekestolen fordømmer jeg abortloven som en himmelropende synd og binder Kongen og hans råd i denne synd så lenge loven står ved lag. Dette er min embetsplikt som ordinert prest.

. . . Og fordi loven fornekte forutsetningene for prestenes embetsed til Kongen, sier jeg meg løst fra det trokapsløfte jeg gav Deres Majestet da jeg tiltrådte dette embete. På dette grunnlag fortsetter jeg min embetsgjerning som kirkens og menighetens prest. Min handlemåte innebærer et høylydt krav om rettslig prøving av abortlovens gyldighet etter grunnloven. Slik ønsker jeg også å få klarlagt premissene for statskirkeordningen i Norge. For øvrig vil min prestegjerning i Balsfjord gå som normalt. Alle embetets saker vil bli ivaretatt som før. Det kommer ikke på tale å søke om avskjed. Jeg har det fulle ansvar for den menighet

som er meg betrodd. Det jeg ønsker er ikke demonstrative konfrontasjoner, men en prinsipiell prøving av denne saken i hele dens bredde, gjerne i samråd med kirkens biskoper.»

Børre Knudsen ble ved brev 4. januar 1979 fra departementet til biskopen oppfordret til å komme til «en personlig samtale» i departementet «om han ønsker det», men fulgte ikke oppfordringen.

Fra slutten av mars 1979 begynte han i praksis å gjennomføre det han kalte «en delvis embetsnedleggelse» som gjaldt det han betraktet som «den statlige del» av embetet, i motsetning til «den kirkelige». Således nektet han å utføre funksjoner som prøving av ekteskapsvilkår for lysning, vigsler og mekling i ekteskapsaker. Han har nektet å motta lønnsutbetalinger, og lønnen er oppsamlet på særskilt konto hos skattefogden.

Fra 17. september 1979 utvidet han aksjonen til også å gjelde at han nektet å føre fødselsregister, og en ytterligere opptrapping fant sted fra 1. januar 1980 ved at han nektet å ta imot statspost.

Etter en privat anmeldelse er forholdet blitt gjenstand for strafferettslig etterforskning. I sin politiforklaring har Børre Knudsen erkjent det faktiske forhold, men gitt bare en betinget skylderkjennelse for brudd mot straffeloven § 324.

Side 1026

Han har gitt uttrykk for at «han er klar over at det som er årsaken til hans handling - hans mening om at abortloven er grunnlovstridig - ikke vil bli behandlet eller bli en hovedsak i en eventuell straffesak mot ham. Men han regner med at gyldigheten av hans nedleggelse av det «statlige embete» vil eller må bli bedømt, . . .» (fra den kgl. res.)

Såvel riksadvokaten som Justisdepartementet har antatt at de faktiske forhold rammes av straffeloven § 324 første ledd, og at de subjektive vilkår for straff er til stede. Påtaleunntatelse ble allikevel besluttet idet man fant at verken botleggelse eller straffesak ville løse det essensielle i saken. «Dersom Børre A. Knudsen ikke innen en fastsatt frist bøyer seg for pålegg fra sin arbeidsgiver om å gjenoppta sine embetsplikter, må spørsmålet om avskjed tas opp.»

I et brev til Kirke- og undervisningsdepartementet til Nord-Hålogaland biskop, datert 25. september 1980, ba departementet biskopen formidle pålegg til Børre Knudsen «om straks å gjenoppta de embetsplikter som han nå ikke utfører», og satte frist til 15. oktober 1980. - - -

Biskopen anmodet i brev av 29. september 1980 Børre Knudsen om å gjenoppta alle embetsplikter, men i brev av 1. oktober 1980 svarte Børre Knudsen blant annet: «De statskirkelige embetstjenester som departementet henviser til, er det mulig for meg å gjenoppta uten at embetsnedleggelsen og dermed også protesten settes ut av kraft. Mine «embetsunntatelser» er ikke vilkårlig valgt, men følger de retningslinjer som ble gitt prestene av den midlertidige kirkeledelse i sammenheng med embetsnedleggelsen i 1942.»

Svaret ble av biskopen oversendt departementet i brev av 13. oktober 1980, og i brevet heter det blant annet: «Departementet opplyser at man ikke har tatt stilling til på hvilken måte soknepresten skal løses fra sitt embete, men nevner i denne sammenheng at en eventuell fradømmelse av embetet i henhold til reskript av 7. oktober 1740 også vil medføre tap av de rettigheter ordinasjonen gir. Biskopen mener at spørsmålet om ordinasjonsfullmakten og dens gyldighet ikke kan løses på den måten. Hvis departementet er av en annen oppfatning, bør saken forelegges biskopene til uttalelse.» - - -

Retten vil uttale:

1. Historisk overblikk.

Kristen-dommens innførelse og endelige gjennombrudd i Norge blir gjerne tidsregnet til slaget på Stiklestad 29. juli 1030 - som ennå feires i Olsoktradisjon flere steder i landet. Kristen-dommen ble en ny samlende faktor i Norge. - - -

Kristen-dommen skapte en ny landsomfattende institusjon, kirken, med en ny gruppe tjenestemenn hvis eneste funksjon skulle være å befeste den nye tro, å se til at kristentroen ble overholdt, og å verne om kirkens verdighet og rettigheter. Det er neppe mulig i norsk middelalder å isolere betydningen av kristendommen som åndsmakt, som religion, fra betydningen av kirken som institusjon, og som den kristne religions verner og vokter. Vi må vurdere kristendom og kirke under ett, skriver vår historieskriver Sverre Steen. - - -

Som en sentral og omfattende institusjon i samfunnet fikk kirken stor betydning, også for menigmann. - - -

Presten var i religiøse saker og i mange verdslige anliggender det kristne samfunns representant, mens kongen var den høyeste verdslige herre over dette samfunn. På den måten var det gjennom hele middelalderen forbindelse mellom folket og kirkens mann, både i religiøse og verdslige saker.

Side 1027

Biskopene representerte selve læreembetet, i en apostolisk suksesjon. De hadde ikke bare geistlig, men også verdslig makt. Det var gjennom hele middelalderen stridigheter om grensetrekkingen mellom kongens og kirkens makt.

Slik var det i de første 500 år av Norges kristne tid. I 1536 gjennomførte imidlertid Christian II i Danmark Luthers reformasjon også i Norge. Han lot biskopene fengsle, og erkebiskop Olav Engelbrektsson måtte rømme fra festningen Steinviksholm i 1537 over til England. Dermed var også det norske Riksråd ute av bildet, den siste rest av rikets selvstendighet.

Lutherske lærere ble sendt til Norge som «superintendenter» med overhøyhet over prestene. Senere tok de biskoptittel. Reformasjonen ble til å begynne med gjennomført med stor forsiktighet, og mest mulig av det nye fortsatte i de gamle former.

I hele middelalderen ble det akseptert at kirken var en egenartet institusjon som hvilte på sine egne fundamenter. Den hadde sin norm i kirkelæren og den hierarkiske forfatning og var overnasjonal. Det var opprinnelig ikke Luthers mening å gjøre noen forandring i dette, men like fullt ble enden på det at han måtte søke fyrstenes hjelp og at de lutherske tilhengere kom til å fortsette i nasjonale kirkesamfunn, sprenget ut av den overnasjonale enhet med Roma som sentrum. Fyrsten - i Danmark og Norge kongen - ble som fremste medlem i menigheten også kirkens høyeste myndighet. Sverre Steen går i sin tolkning av tilstanden etter 1537 så langt som til å hevde at «kongen trådte inn i biskopens fulle rettigheter, religiøse, kirkelige og økonomiske», idet «all organisert religionsutøvelse bare var en ytringsform for den store enhet: staten». Men danske og norske kirkehistorikere har fremført visse reservasjoner overfor en slik betraktning. Wisløff hevder således at kongen ifølge kirkeordinansen «ikke har noe med å uttale seg om kirkens lære». Han har ikke overtatt de katolske biskopers læremyndighet. «Dette er presters og superintendents sak, ikke kongens». Lengst går Andreas Aarflot som hevder at vi ved reformasjonen fikk en fyrstestyrte landskirke med et visst kirkelig selvstyre. I dette kirkestyret inngikk en viss selvstendighet for menighetene (retten til prestevalg), en delvis episkopal struktur (biskopens læremyndighet) og fremfor alt en forståelse av kongens kirkestyre som en tjenende funksjon til beste for kirken.

I alle fall er det i eneveldet, som ble innført i 1660, at vi møter statskirkesystemet i dets klassiske utforming. Kongen skal være forpliktet av Guds ord og den lære som er fremstillet i Den augsburgske konfesjon. Denne tro skal han håndheve og beskytte. På den annen side har den konfesjonsbundne kongen alene rett og myndighet til å styre og lede kirken. Kongen utnevner geistlige embetsmenn, han skal verne og opprettholde religionen og moralen om nødvendig med tvang. Lover om religionssaker utstedes på samme måte som andre lover. Den eldre statskirkelige tanke om kongen som kirkens fremste medlem og beskytter blir supplert i eneveldets kongeideologi med et mer teokratisk samfunnssyn hvor kongens myndighet over kirken begrunnes i hans guddommelige fullmakter, de majestetrettigheter han har som Guds salvede -.

Da Norges Grunnlov ble gitt i 1814 skulle alt vedrørende religionen fortsette som før. Den første tid deretter var det fortsatt ikke tillatt for andre trossamfunn å eksistere i landet, heller ikke for legfolk å preke. Sistnevnte forbud ble opphevet i 1842, «konventikkelplakaten» og i 1843 ble det gitt adgang for den katolske kirke til igjen å komme til landet. I 1845 kom dissenterloven som ga adgang for andre kristne samfunn til å organisere seg

Side 1028

som frimenigheter. Betegnelsen «statskirke» kom da for første gang inn i norsk lovgivning. Senere har det foregått lovgivning i ytterligere liberaliserende retning, en rekke forskjellige trossamfunn er kommet til landet, vekkelsesbølger har oppstått og en hel del forskjellige kirkelige institusjoner er blitt til, såvel innenfor som utenfor statskirken, som fortsatt har ca 95% av befolkningen.

En særlig situasjon for kirken oppsto under krigsårene 1940-45, og kirkekampen ble en viktig del av den nasjonale kamp. Våren 1942 ble særlig dramatisk. - - -

24. februar 1942 nedla biskopene sine embeter. 797 av de 858 prester i funksjon tok samme skritt 1. påskedag og i tiden utover. Menighetene støttet sine prester. 11. november 1942 sendte Den midlertidige kirkeledelse ut et protestskriv mot jødeforfølgelsen. 8. mai 1943 rettet kirkeledelsen en protest til Quisling i anledning av den

folkerettsstridige mobilisering av norsk arbeidskraft til tysk krigsinnsats. Kirken var således ofte talerør for folkets motstand.

Kirkekampen førte til en skarp markering av det som ble kalt kirkens åndelige selvstendighet. Biskopene, og senere prestene, skjelnnet ved sine embetsnedleggelsene våren 1942 skarpt mellom den myndighet de hadde mottatt av staten, og den åndelige myndighet de hadde mottatt ved sin ordinasjon. Den første ga de fra seg, løsrev seg fra det nazistiske kirkedepartement og nektet å motta penger eller direktiver derfra.

I skriftet «Kirkens Grunn», som ble lest fra prekestolene påskedag 1942, heter det i artikkel 6 «Om statskirken» blant annet: «Etter Norges grunnlov og lover har statens organer en viss styrende og ordnende myndighet i kirkens anliggender. Dette betyr ikke at staten skal herske over kirken med ytre makt ut fra sine egne statlige eller politiske hensyn. Statskirkeordningen er utelukkende blitt til fordi staten har sagt at den vil tjene kirkens sak og verne om den kristne tro. Derfor er også de nevnte statsorganer etter grunnloven forpliktet på Skrift og bekjennelse. . . Bare når statens organer virker til beste for evangeliets rette forkynnelse og til menighetens oppbyggelse, kan den rettsgyldig utøve sin del av styremyndigheten i kirkeadministrasjonen.

Men om vår kirke slik er forbundet med staten, er den likefullt som Jesu Kristi kirke i alle Guds saker suveren og åndelig fri. Staten kan aldri bli kirke. I sin kirkeadministrasjon må den samvirke med kirkens organer og være tro mot kirkens karakter av bekjennende kirke. . . Vi fastholder Jesu Kristi kirke i dens åndelige frihet også under samvirke med et samfunnsstyre som ordner og verner kirken etter Guds ord og bekjennelse.» - - -

Gjennom årene har det vært en viss debatt om statskirkesystemet, og Stortinget vedtok 11. desember 1970 at det skulle nedsettes en kommisjon «til å vurdere det statskirkelige system i sin helhet slik det er utformet og virker i Norge.» Dette har resultert i utredningen «Stat og kirke» - nr. 30 av Norges offentlige utredninger for 1975. Et flertall av utvalget mente at det vil være riktig at Den norske kirke som de fleste andre kirkesamfunn blir styrt av organer som medlemmene av kirkesamfunnet selv velger, og dette flertall foreslo derfor at overgang til en selvstyrt folkekirke forberedes innen kirken gjennom en utredning som finansieres av staten. - - -

I stortingsmelding nr. 40 (1980/81) om stat og kirke legges frem ovennevnte utredning og med de høringsuttalelser som har vært innhentet til den. Det anses ligge utenfor nærværende sak å gå inn på drøftingen og vurderingen som foretas av de enkelte punkter i utredningen, men meldingen konkluderer med

Side 1029

at en hel del spørsmål må ytterligere utredes, blant annet saksprosedyren ved behandlingen av lærespørsmål. I hovedsak går man imidlertid inn for å beholde Grunnlovens bestemmelser om kirkeordning m.v. uendret.

2. Abortloven.

Retten kan ikke se den kunstig fremkalte abort (abortus provocatus) som annet enn at et lite menneske drepes. Når den mannlige sædcelle forener seg med det kvinnelige egg ved befruktningen, er grunnlaget skapt fullt ut for det som senere normalt skal bli et voksent menneske. Det lar seg ikke gjøre å finne noe bestemt punkt på vegen derfra og til fødselsøyeblikket hvor man kan sette noen logisk akseptabel grense. Utviklingen skjer til å begynne med rivende fort. Allerede etter 8-10 uker foreligger et lite vesen hvor man kan skjelne legemsdelene tydelig. Kan man si noe bestemt om det er galere å drepe det lille menneske etter 1 uke enn etter 12 uker? Neppe. Galt er det i hvert tilfelle. Men det kan hende at det foreligger omstendigheter av slik art at det fremstiller seg som et større onde at det lille vesen får fortsette å utvikle seg, for eksempel et livstruende angrep. Man må i valget mellom to onder gjøre et valg, og det må i utgangspunktet være klart bedre å drepe barnet enn at både mor og barn skal dø.

Ut fra dette har det allerede fra gammelt av vært oppstillet kriterier i loven for under hvilke vilkår man kunne drepe barnet. Loven av 1975 betegnet en radikal utvidelse av kriteriene for svangerskapsavbrudd. En nemnd av to leger skulle treffe avgjørelsen og i praksis var situasjonen slik at abort ble innvilget i 90% av tilfellene. Det nye ved loven i 1978 var at det var kvinnen selv som avgjørelsen ble lagt til, og at hun fikk fri adgang «såfremt inngrepet kan skje før utgangen av tolvte svangerskapsuke og tungtveiende medisinske grunner ikke taler mot det.»

Debatten som gikk forut for loven av 1978 var i høy grad preget av slagordet: «Kvinnen skal selv ha rett til å bestemme over sin egen kropp». Dette var en lettfattelig og grei, logisk definisjon av problematikken. Den falt i tråd med kvinnefrigjøringen og har sannsynligvis spilt en stor rolle for å trumfe loven igjennom. Men slagordet var bare altfor lettvindt og direkte feilaktig, idet fosteret må ses på som en *annen* kropp enn kvinnens egen.

Men er ikke kvinnen selv like bra som enhver annen til å treffe avgjørelsen - og den aller nærmeste til å gjøre det? Hun er selv part i saken - inhabil som «verge». Det kan være at hun fullt ut kan være i stand til å bære frem barnet uten noen problemer, men at hun er lunete og treffer avgjørelsen i et uheldig øyeblikk. Det kan være at hun ser at barnet vil bli en slik belastning økonomisk at hun ikke kan få råd til å skaffe seg ny bil. Det kan være at hun gjerne vil ha barnet, men at hun vet at mannen er ergerlig for det og ikke vil ha det. Det kan også være at hun selv er sterkt i tvil, at hun føler ansvaret tungt ved å treffe en slik avgjørelse alene. Kan det være riktig at samfunnet fritar seg selv for ansvaret for det ufødte liv ved således å legge det over på kvinnen?

Etter rettens mening nei. Det er enhver rettsstats og kulturstats klare plikt - skreven eller uskreven lov - å verne om den elementære menneskerettighet: den enkeltes rett til å leve. Ved å legge fra seg ansvaret og overlate det til kvinnen, svikter rettsstaten sin oppgave på et vesentlig punkt. Barnet er rettsløst i de første tolv uker av sitt liv, prisgitt omgivelsenes vilkårlighet. Allerede på dette grunnlag burde loven ikke vært vedtatt. Spørsmålet om abortloven strider mot grunnloven § 2 - mot den evangelisk lutherske religion - på slik måte at abortloven er ugyldig, finner retten det ikke nødvendig å ta

Side 1030

standpunkt til for avgjørelsen i den foreliggende sak. Men det later til å være en høy grad av samstemmighet i de kristne samfunn om at det strider mot kristendommens grunnsetninger å ta slikt liv.

3. Børre Knudsens samvittighetsnød - sammenligning med forholdene under krigen.

Spørsmålet som foreligger for retten er derimot om Børre Knudsen kan avskjediges fra sitt embete som sokneprest i Balsfjord, fordi han har sagt seg løs fra enkelte funksjoner som han betegner som den statlige del av embetet og nekter dessuten å ta imot lønn og statspost, mens han fortsetter å skjøtte sin menighet som geistlig hyrde for denne.

Det er klart utgangspunkt at han har de nevnte embetsplikter og at han bevisst lar seg være å skjøtte dem. Han påberoper imidlertid samvittighetsnød - at han er i slik stilling at han må lyde Gud mer enn mennesker - at hans unnlateseshandlinger er hans ufravikelige plikt overfor Gud idet han plikter å forkynne klart og rent at abortloven er en ugudelig lov. Han kan ikke stå som tjener for en herre - staten som kirkestyrer - som har sveket sin første plikt som kirkestyrer: å håndheve og beskytte den evangelisk lutherske religion, jfr. Grunnloven § 4. Det spesielle ved hans påberopte samvittighetsnød er at han i sitt embete ikke berøres på noen direkte måte av abortloven, og også at den ikke har noen rimelig sammenheng med de funksjoner han nekter å utføre, føring av fødselsregister, prøving av ekteskapsvilkår, vigsler, megling i ekteskapsaker etc. Han mener at han ikke kan se på staten som rett kirkestyrer, og han ønsker forholdet rettslig belyst.

Børre Knudsen påberoper at han - på samme måte som prestene under krigen - må kunne legge ned den del av embetet som har med rent statlige oppgaver å gjøre, og som ikke berører hans viktigste funksjon, den geistlige. Han har trukket et skille i sine embetsplikter på tilsvarende måte som det ble gjort under krigen, og han betrakter seg fortsatt som rett prest i sin menighet og med plikt til ikke å forlate denne. Han er i en bekjennelsessituasjon - eller som det heter i Augustana - status confessionis. Det foreligger en kollisjon mellom to forskjellige slags rettslige normer for ham: Kongens lov og Guds lov. I en slik kollisjon plikter han å følge Guds lov. Kongens lov må vike. Han har som prest en plikt til å forkynne klart og rent. Dette kan han fortsatt gjøre fra sin prekestol, men det er ikke i den foreliggende situasjon nok til å bli hørt. Det blir ikke hørt av dem som skulle høre det, og han plikter å si fra på slik måte at det blir oppfattet. Ved å fortsette å stå i sitt embete på ordinær måte, ville han kompromittere kirken, som kan ses som den bare tar mot statens fordeler og ikke i handling viser hva den sier i ord. Ved bare å søke avskjed på vanlig måte fra sin stilling, ville det ikke en gang bli lagt merke til, og han ønsker fortsatt å forkynne.

Det synes for retten innlysende at en sammenligning med forholdene under krigen ikke kan holde. Den gangen var det prestene samlet som gjennomførte aksjonen og anså seg for å ha nedlagt sine «statsembeter». Forholdene også iøvrig var slett ikke sammenlignbare. Det var et ulovlig styre, påtvunget av okkupasjonsmakten. Prestene risikerte arrestasjon, kanskje liv. Og det var en dobbelthet i protesten, den gjaldt dels den uhyrlige lovgivning som den gang fant sted, og dels inngripen overfor prestene i deres funksjoner på forskjellig vis.

4. Forholdene i vår tid.

Vår tid preges av industrisamfunnet, hvor det har funnet sted en kraftig

Side 1031

velstandssøkning i materiell levestandard i alle industrialiserte land. Denne velstandssøkning skyldes i første rekke den teknologiske utvikling, som den vestlige del av verden i første rekke har kunnet nyte godt av, mens den øvrige del i mange tilfeller lever i ytterste elendighet. Maskiner, dataanlegg, satellitter, romfart, er blitt en naturlig del av tilværelsen. Forsøpling av naturen og rovdrift på dens ressurser er en annen side. Teknikken har gjort meget arbeid i gammeldags forstand overflødig. Like fullt er det flere i arbeid enn noen gang tidligere, idet også mange kvinner har gått ut i yrkeslivet. Det er blitt en «kvinnefrigjøring» blant annet slik at hun kan utdanne seg og gjøre karriere som mannen. Ekteskapene går ofte over styr, og det er blitt nesten vanlig med samboforhold. Det regnes av mange ikke for jobb lenger å være hjemmekone, og for å holde tilvant levestandard - slik den måles materielt - er det ofte slik at begge ektefeller må jobbe for å få tilstrekkelige inntekter. Barna settes i daghjem kort tid etter at de er født, ansvaret og omsorgen for dem pulveriseres mellom foreldrene og barna får liten kontakt i hjemmet. Far og mor er sjelden hjemme og er da ofte opptatt med å se på TV. Barna har ikke noe fast og trygt hvor de når som helst kan komme med sine sorger, gleder og bekymringer. De får ikke noen skikkelig oppdragelse, men læres opp til først og fremst å tenke på seg selv uten hensyn til andre. Medmennesker er ikke noe verdt. Alt måles i kroner og øre. Men man er «snild» mot barna: De får alt de peker på av materielle goder og før de får tid til å ønske seg det, fra nye moteklær til biler og ferdigpakketur for livet og er vant til å ha mye penger mellom hendene. De får være «fri»); de får lov til hva som helst. De læres opp til en kravmentalitet overfor foreldrene, omgivelsene, og samfunnet - uten at det skal ytes noe igjen, kreves noe av dem selv. De lærer ikke respekt overfor eldre og hensyn overfor svakere. Samvittighet eksisterer ikke lenger - bare man ikke blir oppdaget med tyvegods i selvbetjeningsbutikken, eller tatt under veskenappingen. Å forsake noe blir etter hvert et ukjent begrep, og også i hjemmet skal alt være effektivt, i materialistisk jag og konkurranse. Bruk- og kast-mentaliteten eksisterer på alle områder.

Tilfredsstillelsen av seksualbehovet som en menneskerett fører i økende grad til at mor og far går fra hverandre. De unge får av psykologer uten forpliktende helhetssyn vite at seksualitet er et behov som for mat og drikke og nærmest skadelig å ikke tilfredsstille. Gjennom statens kringkasting, i TV-program med leger fra statens helsetjeneste og lærere, gir man grønt lys for 13-åringer til jevnlig samleier med hvem det måtte være i tur og orden, forutsatt at bare «trygghet» er til stede. Trygghet vil da si at jentene får innsatt spiral og uten at foreldrene har noe de skal ha sagt i den anledning. Den offentlige helsetjeneste står til disposisjon for prevensjonsopplæring. Hovedsaken er å tilfredsstille sin egen lyst. Romantikk og finere følelser som binder mennesker sammen, blir sjeldnere og sjeldnere. Fra å være det fine bånd som setter kronen på et ekteskap slik det bør være, er seksuallivet blitt «tykke brødsriver». Kvinne og mann er blitt ting som brukes og kastes. Menneskene er ikke noe verd lenger, og ingen skal være til for andre.

Hardhendt markedsføring påtvinger porno og videovold, myke verdier trampes ned i tegneserier. Intet er hellig lenger, gravlunder vandaliseres og hærverk øves. Mindreårige og svakere trues til å være med på kriminelle handlinger.

Er det noe rart i at det i stedet for trygghet og varme i hjemmene søkes surrogater? At den i stedet søkes i kameratflokk, hvor fellesskapet kommer

Side 1032

til uttrykk, av og til med alkohol og narkotika, av og til som «husokkupasjon» til et sted å være, og av og til i form av voldsomme «ungdomsopprør» uten tilsynelatende mål og mening.

At ungdommen blir forherdet og hensynsløs, at raskap og voldtekter florerer og at det blir et avstumpet følelsesliv, med forråing. At kvinnen blir en fødemaskin i et omhyggelig planlagt kombinert familie- og yrkeskarrieremønster, som har mindre med kjærlighet til barn å gjøre enn at de skal passe inn i mønsteret, slik at et uønsket liv lettvindt kan skrelles bort og gå i søppeldunken på et sykehus.

Er det noe rart i at læren om den fri seksualutfoldelse skaper krav om likestilling for mennesker hvis seksualbehov går i en annen retning enn den vanlige, for eksempel homoseksuelle. Hva med menneskers seksuelle omgang med dyr? Og så videre.

Når det er henynet til «tryggheten» mot å få barn, som skal være det ene, store hensyn å ta, vil det da i fremtiden bli like lett å forstå, overholde og fastholde de strenge straffereaksjoner som i dag has i straffeloven om misbruk av mindreårige, kjønnslig omgang mellom nær familie, søsken, far og datter o.s.v.?

De unges betydning erkjennes klart for samfunnet. Samtidig erkjennes også belastningen for samfunnet av den eldre generasjon. Opprioritering av en gruppe må nødvendigvis føre til nedvurdering av en annen. Kan det tenkes at det som hendte i Skåne for en del år siden, med massedrap på et pleiehjem, hadde noen sammenheng med verdisynet på gamle mennesker? I massemedia i Norge fikk man høre at noe slikt som hendte i Skåne ikke kunne tenkes i Norge, med systemet her. Kan det tenkes at Orkdalsaken (Rt-1983-1043), med ca 30 drap i

tiltalen, har noe å gjøre med nedprioritering av gamle mennesker å gjøre, eller en rasjonell tankegang, eller medlidenhetsdrap? Foreløpig har motiveringen vært holdt åpen.

I disse dager pågår i pressen en diskusjon om de problemer fostervannsdagnostikken stiller en overfor. Hvor sterk mistanke om skadet foster skal det til for å drepe barnet? Og hva slags egenskaper skal være avgjørende - hvorledes skal man vurdere et menneskes vellykkethet? Hvordan kan det for eksempel unngås at utryddelse av en ufødt på mistanke om de og de fremtidige misdannelser, kan unngå å påvirke vårt forhold til mennesker som lever med tilsvarende misdannelser - og påvirke disse menneskers selvfølelse i et samfunn som slik faktisk benekter deres egenverd?

Uansett hvordan man stiller seg til de endringer som har funnet sted i samfunnet i løpet av den senere tid, må det være enighet om at det har funnet sted en oppløsning av normer for moral og samfunnsoppfatning og forhold mellom mennesker som man neppe har sett maken til i løpet av så kort tid, eller neppe ville ha trodd mulig. Normer som for tyve år siden var selvsagte og innlysende, er blitt borte eller har endret seg.

Samtidig har staten i dag større mulighet for å påvirke folkeopinion og spre opplysning enn noen gang tidligere, gjennom blant annet sitt monopol på Norsk Rikskringkasting, samt gjennom sin lovgivning. Hvilke etiske normer skal den legge til grunn? Er mennesket bare en funksjon av arv og miljø? Bare en slave av sine drifter, som samfunnet skal fore godt og stelle pent med, og hvor samfunnet skal ha skylden for alt som ikke går bra? Er menneskelivet bare å se i en materialistisk sammenheng med samfunnet som en helhet og hvor individet og dets betydning ses i relasjon til dette samfunn og bare kan måles i

Side 1033

sin verdi for dette? Eller er mennesket et ledd i en større helhet som er et Skaperverk, hvor livet har en mening og hvor det enkelte menneske har en uendelig verdi og et ansvar i stadig valg mellom godt og ondt, et ansvar overfor en Skaper og Livgiver. Og hva er godt og ondt?

Hvorledes fremtiden i vårt samfunn skal bli, avhenger i stor grad av hvordan staten ønsker å påvirke utviklingen. Derfor vil det være avgjørende hvilket livssyn - hvilken samfunnsoppfatning - som skal ligge bak lovgivningen og statens massemedium.

5. Grunnloven § 2.

Hva har så Grunnloven å si om dette - rammeloven for landets styring? Grunnloven ble til i en tid høyst forskjellig fra vår egen. Tidene forandrer seg, og menneskene også. Men i grunnsynet: Oppfatningen av mennesket i forhold til sin livsskjebne - i forhold til helheten - er det like lite man *vet* i våre dager som den gang.

Like selvfølgelig som det fremstillet seg den gang at den kristne religion - og da spesielt den evangelisk-lutherske kirkes - skulle være fundamentet for styringen av samfunnet, like selvfølgelig er det i dag at en stor del av folket ikke har denne tro. En del av disse har en innstilling til religionen som er direkte fiendtlig, men adskillig flere har nok heller en likegyldig innstilling. Og for de aller fleste mennesker gjelder at materialismen er den store besettelse med effektivitetsjag og nytteverdi målt i kroner. Samtidig er det slik at en hel del går rundt i samfunnet og i alt for stor grad tar mange normer for selvsagte, som slett ikke behøver å være det. Dette kan høres forbausende ut etter de erfaringer man høstet med Tyskland under nazismen - eller for den saks skyld hva som hendte i Kambodsja - eller hva som foregår i svært mange stater ellers ute i verden.

Har Grunnloven § 2 i seg noen realitet i dag? Eller er det bare en form som når som helst kan bli plukket ut av Norges Lover som uaktuell, av en geskjeftig juridisk professor, i likhet med bestemmelsene i Christian V's Norske Lov? Det som er på det rene er at noen annen generell etisk norm ikke er oppstillet i Grunnloven som på noen måte kan ta den plass som § 2 har. Retten tar uten videre det utgangspunkt, at så lenge ikke § 2 er opphevet, må den ha en eller annen betydning. Det synes å være en minimal betydning av § 2 at den skal ha det innhold at staten må være forberedt på reaksjoner fra den kirke den sitter som styrer av, når staten gir lover som strider mot den guddommelige lære som denne kirke står for i henhold til loven. Man får ellers først ta seg den umak å oppheve grunnlovbestemmelsen først og tenke igjennom hva man skal sette i dens sted.

6. Status confessionis - nødrett.

Retten har tidligere fastslått at det er en bred enighet innen kristenheten om at fosteret som et lite menneskebarn har krav på rettsvern. Retten vil ikke ha uttalt noe om grunnen til at biskopene ikke naturlig har vært tatt med på råd i forbindelse med et så sentralt etisk område av lovgivningen. Det er imidlertid på det rene at biskopenes syn på saken har vært meddelt på løpende bånd. Retten vil ikke ha uttalt noe om hvorfor dette syn ikke er blitt tillagt noen vekt ved utformingen av loven eller behandlingen for øvrig av den, verken i 1975 eller

1978. Hvor viktig saken ble sett på fra kirkens side, ble i 1975 markert ved at biskop Lønning i protest fratrådte sitt embete i Borg bispedømme.

Men retten forstår fullt ut hvilket alvor saken har for kirken med hensyn til beskyttelsen av det ufødte liv. Retten forstår også fullt ut hvor viktig kirken ser

Side 1034

på retten til å få uttale seg med vekt i tilsvarende spørsmål som har brennende aktualitet i samfunnet ikke minst i den tid vi nå lever i.

Retten forstår videre at Børre Knudsen har sett situasjonen som håpløs i forhold til staten. Han måtte se det som medansvar for abortloven å ikke skrike ut kirkens protest på slik måte at det ble hørt. Han visste at alle bispevedtak i saken ikke var tatt hensyn til. Han visste at alt som var sagt fra landets prekestoler ikke var tatt hensyn til - trass i at det fra kirkens side ble sett på som en hovedsak og poengtert som en sådan. Han hadde sett biskop Lønning nedlegge sitt embete uten at det hadde noen effekt. For ham som prest måtte det virke som en direkte hån fra kirkestyrets side at det overhodet ikke ble lagt noen vekt på hva som ble sagt fra landets prekestoler og ellers. Retten godtar at han ser på situasjonen som en situasjon med bekjennelsesplikt - han må skrike ut sin protest på kirkens vegne på en slik måte at den ikke bare blir ledd av, men hørt og tatt hensyn til. Derfor bruker han midler som i en annen situasjon ellers måtte ha vært betraktet som ulovlige. Hans menighet støtter ham. Hans biskop har ikke godtatt at staten avskjediger ham. Biskop Utne og biskop Nergård har begge uttalt at han ikke bare står frem for sitt eget vedkommende, men på vegne av kirken som helhet. Prost Per Nielsen har uttalt at om Børre Knudsen fradømmes sitt embete, er det uretten som vinner. Professorene Lønning og Austad har gitt uttømmende redegjørelser for hvordan de ser på saken på samme måte som Børre Knudsen.

Retten sier seg enig i at Børre Knudsen ser det som en plikt for seg å følge Guds lov slik han ser den i den situasjon han befinner seg i, for at ikke kirken skal kompromitteres som medansvarlig for abortloven og for at kirken ikke skal være stillet ut til hån og latter for sin manglende autoritet i forkynnelsen. Retten har deretter å ta standpunkt til om de midler som Børre Knudsen har grepet til, og som i seg selv er ulovlige, må anses som rettmessige i den konfliktsituasjon som består mellom Guds og Kongens lov. Nødretten bærer ikke lenger enn til det som må anses nødvendig for å avhjelpe nødssituasjonen, det må være et rimelig forhold.

Børre Knudsen begynte til å begynne med å nekte å prøve ekteskapsvilkår, utføre vigslar og meglar, og føre fødselsregister etter at han allerede hadde sagt opp sin embetsed. Alt dette ble betraktet som uvesentlig fra departementets side, og dette ga de uttrykk for. Spørsmålet er da om de forhold som han ytterligere opptrappet med, samt varigheten av lydighetsnektelsen, sammen med konsekvensene som måtte følge, kan ses på som så alvorlige at de går ut over det som nødssituasjonen krever. Om det er et rimelig forhold mellom det Børre Knudsen aksjonerer for og oppnår og de skadevirkninger som oppstår.

Slik retten ser det, er spørsmålet i første rekke knyttet til: Kommer andre til å følge Børre Knudsens eksempel? Han har tidligere oppfordret til dette, men dette ble av vitnet Lønning sett på som «overtramp», og ingen fulgte. Det virker som om det er en slik styring på aksjonen nå at protesten kommer til å fortsette som hittil, og retten kan da ikke se at det i seg selv er så ille - annet enn for prestisjehensyn - om en aktet og respektert prest representerer en fargeklatt i den grå hverdag.

Retten ser det slik at utstrekningen av protesthandlingene ikke er større enn det som har vært strengt nødvendig for å få saken rettslig belyst og holde saken om abortloven varm, ihvertfall innen kirken og kanskje også blant mange ellers. At folk kan begynne å tenke litt dypere over hva abortspørsmålet egentlig innebærer. Allerede ved det er meget vunnet og i tillegg kommer at

Side 1035

kirkens aktelse bevares. Da får det heller være litt prestisje som ryker. Kort sagt, som prost Per Nielsen formulerte det: Dersom Børre Knudsen avskjediges, skjer det at han blir avsatt som etter kirkelig votum har talt rett, mens de blir sittende igjen som har talt ugudelig. Retten slutter seg til dette og gir saksøkte medhold.

Dommen er enstemmig. - - -

Av lagmannsrettens dom (lagmann Jon Fjalstad, lagdommerne Gaute Gregusson og Knut Sundquist): - - -

Lagmannsrettens bemerkninger:

Lagmannsretten er kommet til et annet resultat enn herredsretten.

Før lagmannsretten redegjør for begrunnelsen for sitt domsresultat, bemerkes at retten i samsvar med Regjeringsadvokatens begjæring begrenser pådømmelsen nå til å gjelde pkt. 1 i statens påstand. Spørsmålet om en slik begrensning ble tatt opp av Regjeringsadvokaten allerede i prosesskrift av 14. mars 1982 (til lagmannsretten) og kommentert der. Men det endelige standpunkt i så måte har han meddelt først under prosedyren. Pkt. 2 i påstanden, som holdes utenfor pådømmelsen nå, omhandler diverse rettsfølger av en avskjedsdom i samsvar med pkt. 1 i statens påstand (både den prinsipale og subsidiære), jfr. gjengivelsen foran av Regjeringsadvokatens anførsler. De tvistespoersmaal som knytter seg til pkt. 1, har bare perifert vært berørt under ankeforhandlingen. Lagmannsretten finner at tvistemålsloven § 150 i dette tilfellet gir hjemmel og grunnlag for nå bare å pådømme pkt. 1 i statens påstand. Ankemotparten har erklært seg innforstått med at retten står fritt når det gjelder dette prosessuelle spørsmålet. Avgjørelsen nå får karakter av en såkalt del-dom, jfr. overskriften. Det innebærer at pkt. 2 i påstanden i ankeerklæringen utstår til pådømmelse senere, eventuelt etter supplerende bevisførsel og prosedyre.

Det er i saken ingen uenighet mellom partene om de faktiske omstendigheter i forbindelse med Knudsens handlinger, nærmere bestemt de handlinger som av staten påberopes som grunnlag for avskjedskravet. Med utgangspunkt i redegjørelsen innledningsvis i herredsrettens dom foretar lagmannsretten følgende oppsummering av disse omstendigheter:

Fra slutten av mars 1979 har Knudsen sluttet å foreta vigsler, å prøve ekteskapsvilkår ved lysning og å foreta megling i ekteskapssaker. Fra 17. september 1979 har han unnlatt å føre fødselsregister. Registeret har han levert til folkeregisteret i Balsfjord. Det samme gjelder såvidt skjønnes de løpende meldinger om fødsler etter dette tidspunkt. På et eller annet tidspunkt sluttet han å ta imot lønn fra staten. Han oppebærer lønn (svarende visstnok til lønnen for residerende kapellan) fra ca 200 menighetsmedlemmer på frivillig grunnlag. Etter 1. januar 1980 har han nektet å ta imot statspost - post fra departementet. Når det gjelder ekteskapsinngåelser har han i lagmannsretten forklart at han imøtekommer ønsker fra borgelig viede om å gi dem kirkens velsignelse. Dåpsattester utferdiger han. Men han forklarer at han har byttet ut de tidligere brukte stemplene for disse attestene, slik at uttrykket «Balsfjord sokneprest» (?) i teksten er erstattet med «Balsfjord menighet».

Balsfjord prestegjeld omfatter to sokn, Balsfjord og Malangen, med tilsammen ca 7000 innbyggere. Res. kap. i prestegjeldet, Ole Dagfinn Østhus, har før som etter 1979 ført fødselsregisteret for Malangen. Han utfører videre etter mars 1979 vigsler og megling i begge sokn, mot tidligere såvidt skjønnes bare i Malangen. Statsposten går nå fra departementet til biskopen. Han videresender posten til Knudsen, som så åpner den.

Side 1036

Knudsens tilbaketrekking av embetseden skjedde i brev av 1. januar 1979 til Kongen.

Knudsens utsagn om at han er trådt ut av det statlige embete, er fremkommet i en rekke brev til forskjellige instanser, deriblant også Kongen og departementet.

Før lagmannsretten kommer inn på den konkrete anvendelsen av straffelovens ikrafttreddelseslovs § 10 på det aktuelle saksforholdet, vil retten i nødvendig utstrekning drøfte de innvendinger av generell og av prinsipiell karakter som Knudsen har møtt avskjedskravet med. Lagmannsretten sikter da til anførsler som gjelder hans motivering og generelle kirkerettslige forhold.

Det grunnleggende motiv for Knudsens handlinger er hans syn på abortloven som en ukristelig lov, for så vidt som loven med virkning fra 1. januar 1979 har innført selvbestemmelsesrett for kvinnen i de første 12 uker av svangerskapet. Han befinner seg for sitt eget vedkommende og på kirkens vegne i en alvorlig samvittighetssituasjon og ser det som en oppgave - en plikt - å handle som han har gjort med det mål for øye å få abortloven forandret. Lagmannsretten oppfatter Knudsen slik at han som ledd i sin motstand mot abortloven ønsker å oppnå en prøving av abortlovens gyldighet, først og fremst i forhold til grunnloven, og at hans handlinger - eller unnlatelser - også er valgt med dette for øye.

Om selve utgangspunktet bemerker lagmannsretten at spørsmålet om loven er ukristelig, vel unndrar seg en rettslig bedømmelse. Det må imidlertid godtas at det på geistlig hold er en sterkt utbredt oppfatning at loven fortjener en slik - eller tilnærmet likeverdig - karakteristikk. Det må i det hele legges til grunn at Knudsen har en sterk geistlig og kirkelig opinion i ryggen når det gjelder selve den omstendighet at han tilkjennegir offentlig sitt syn på loven. Landets biskoper har for eksempel på flere av de årlige bispemøter, for øvrig helt fra 1960, i tilknytning til aktuelle og forestående lovtiltak på området, gitt til kjenne sitt syn på de religiøse og etiske sider av abortspørsmålet. De har tatt sterk avstand fra den lovendring som har utløst Knudsens handlemåte. Menighetsrådene i Balsfjord og Malangen har også støttet opp Knudsen i hans syn på abortloven, jfr. deres fellesuttalelse av 25. mai 1979.

Fra Knudsens side er under rettssaken gitt uttrykk for at han er klar over at han ikke kan kreve dom som direkte går ut på at abortloven kjennes ugyldig som stridende mot grunnloven. Men han mener å ha krav på en prejudisiell domstolsprøving av grunnlovsspørsmålet, ut fra det syn at et resultat av en slik prøving i hans favør må føre til at han ikke kan avskjediges. Lagmannsretten kan imidlertid ikke finne at saken gir foranledning til en slik prøving av lovens rettsgyldighet i forhold til grunnloven. En ting er at Knudsen føler og mener at han er kommet i en fundamental samvittighetssituasjon som prest. Men retten ser det som et avgjørende moment i denne forbindelse at abortloven ikke griper inn i hans ansettelsesforhold overfor staten. Loven pålegger ikke presten rettslige plikter innen sitt - lovens - område. En prest står slik sett ikke i samme stilling som helsepersonell. (Om helsepersonell er for øvrig å bemerke at abortloven etter endringen av 1978 uttrykkelig sier at det skal tas hensyn til deres samvittighetssituasjon, jfr. § 14.) Etter rettens mening er det ingen sammenheng mellom de embetsfunksjoner som Knudsen har opphørt med og abortloven.

Det rettslige spørsmål når det gjelder Knudsens samvittighetssituasjon, må i en sak som denne etter rettens syn begrense seg til om han i forhold til

Side 1037

avskjedskravet kan påberope det som i saken er betegnet som kirkelig nødrett. Eventuelt kan det spørres om samvittighetssituasjonen får betydning ved den konkrete anvendelse av straffelovens ikrl. § 10. Disse spørsmål kommer lagmannsretten tilbake til senere i dommen.

Av bemerkningene foran vil fremgå at lagmannsretten, når det gjelder spørsmålet om saken gir foranledning til grunnlovsprøving, i sak - altså hva realiteten angår - er enig i det standpunkt som herredsretten bygget sin beslutning av 21. april 1981 om bevisavskjæring (under saksforberedelsen) på. Når Hålogaland lagmannsrett, etter kjæremål fra Knudsen, ved sin kjennelse av 19. juni 1981 opphevet beslutningen, hadde det først og fremst sammenheng med spesielle prosessuelle forhold, som det er redegjort for i kjennelsen. I premissene i kjennelsen er dessuten gitt uttrykk for at domstolene bør vise varsomhet med forhåndsavskjæring - under saksforberedelsen - av bevisførsel. I ankesaken har avskjæring eller begrensning av bevisførsel ikke vært krevd, og lagmannsretten har ikke funnet å burde ta opp slike spørsmål av eget tiltak.

Før lagmannsretten forlater spørsmålet om grunnlovsprøving, finner den imidlertid grunn til å nevne at professor Andenæs har gitt uttrykk for den oppfatning at det utvilsomt ikke vil være mulig å få domstolene til å underkjenne abortloven på det grunnlag at den er i strid med den evangelisk-lutherske religion (og dermed i strid med grunnloven). Retten viser til hans utredning «Synspunkter på grunnloven § 2 annet ledd» (vedlegg til den kirkelige utredning «Religionsfrihet og offentlig religion» av 1980), side 201. I samme utredning (side 200) uttaler Andenæs dessuten at ved bedømmelsen av om for eksempel abortloven er i strid med vår kirkes bekjennelse, er det ikke tilstrekkelig å konstatere at loven fordømmes som ukristelig av et flertall innenfor dagens norske kirke. Det må, uttaler Andenæs, kreves at en slik oppfatning har et uomtvistelig grunnlag i skrift og bekjennelse. Både i denne utredning og i sin siste utgave (1981) av Statsforfatningen i Norge, side 390, uttaler Andenæs i forbindelse med domstolenes eventuelle prøving av grunnlovsmessigheten videre at dersom motstanderne av loven ikke har greid å nå frem med sin argumentasjon overfor de lovgivende myndigheter, kan man gå ut fra at den ikke vil føre frem overfor domstolene.

Lagmannsretten bemerker i tilslutning til dette at oppfatningen av abortloven som ukristelig ikke synes å ha et uomtvistelig grunnlag i skrift og bekjennelse.

Lagmannsretten finner videre at saken heller ikke gir foranledning til at abortlovens forhold til folkeretten prøves. I så måte kan lagmannsretten ikke se at saken stiller seg annerledes enn for grunnlovsspørsmålets vedkommende.

Nødrett er påberopt som et selvstendig grunnlag for frifinnelse. Dette grunnlag kan sies å ha nær sammenheng med spørsmålet om motiveringen for Knudsens aksjon. Det er fra hans side presisert at det ikke er det typisk juridiske - det strafferettslige/erstatningsrettslige - nødrettsbegrep som påberopes. Men han viser til at det foreligger en bekjennelsessituasjon, som kan betegnes som en tilstand av kirkelig nødrett. Abortloven har - hevdes det - skapt en slik situasjon at Knudsen har sett seg nødsaget til ikke bare i ord, men også i handling, å demonstrere, og da på den måten han har valgt, for at ikke kirkens troverdighet skal gå tapt. Situasjonen under okkupasjonen, da biskopene og prestene nedla sine embeter, er i følge Knudsen på flere måter parallell og belyser problematikken. Regjeringsadvokaten utelukker ikke på prinsipielt grunnlag at kirkelig nødrett etter omstendighetene kan legitimere en ellers

Side 1038

ulovlig handling av en geistlig embets- eller tjenestemann. Men han bestrider at Knudsens anførsel om dette kan få betydning i denne saken.

Lagmannsretten ser slik på dette spørsmålet:

Situasjonen under krigen er av flere grunner ikke sammenlignbar her. Da gjaldt det inngrep i rent kirkelige forhold - i det som er kalt kirkens indre liv. Det dreide seg om inngrep ikke fra lovlige statsorganer, men fra et fiendtlig okkupasjonsstyre, som opptrådte i strid med folkerettens regler, jfr. professor Castberg: Statsreligion og kirkestyre, (1953), side 63. Dessuten var det den gang en så å si samlet aksjon fra pretestanden.

Til forskjell fra det som skjedde under krigen, kan det ikke sies at abortloven er et inngrep i kirkens indre liv. Prestenes adgang til forkynnelse eller andre former for kirkelige handlinger står i samme stilling nå som før. Det gjelder også i Knudsens tilfelle. Han har for eksempel adgang til fra prekestolen og ellers å ta til orde mot loven.

Det må også tillegges vekt at det - hva virkemidler angår - er tale om en rent individuell reaksjon. Ingen andre har fulgt Knudsens eksempel. Hans oppfordring om dette i et brev av 15. februar 1981 til 100 embetsbrødre har ikke brakt noe resultat for så vidt. Slik sett ligger uttrykket solo-spill nær for tanken. Knudsens foresatte mens hans aksjon har pågått, først biskop Bremer, og etter ham biskop Nergård, har, også direkte overfor Knudsen, tatt til orde mot hans handlemåte og oppfordret han til å gjenoppta embetspliktene. Om dette viser lagmannsretten til deres vitneprov. Videre vises til Bremers brev av 18. juli 1980 til politimesteren i Troms, til Nergårds brev av 22. juli 1980 til politimesteren (med gjenpart blant annet til Knudsen) og til Nergårds brev av 29. september 1980 til Knudsen. I sitt brev av 22. juli 1980 gir Nergård uttrykk for at det foreligger to tilrådelige alternativer for Knudsen: primært å gjenoppta de embetsfunksjoner han har nedlagt, sekundært å søke en stilling som ikke har embetsstatus i kirken. På tilsvarende måte har Nergård uttrykt seg i sitt brev av 12. mai 1980 til prestene i Troms prosti.

Det har i forbindelse med nødrettsspørsmålet vært uttalt at det har vært et poeng for Knudsen å reagere på en måte som kunne sette varige spor; hadde han nøydt seg med for eksempel å fratre embetet, ville en slik demonstrasjonshandling vært glemt, har det vært uttrykt, «etter 1 uke». Etter lagmannsrettens syn har en slik argumentasjon liten tyngde ved den rettslige vurderingen, blant annet i betraktning av at det dreier seg om demonstrasjonshandlinger som til dels har pågått i bortimot fire år hittil. Muligheten for at abortdebatten i samfunnet vil forstumme i overskuelig fremtid, synes for tiden ikke å være nærliggende, uavhengig av Knudsens aksjon.

Konklusjonen på disse betraktninger blir at kirkelig nødrett ikke kan påberopes som frifinnelsesgrunnlag i saken.

Forholdet mellom stat og kirke, spørsmålet om et presteembete kan spaltes i en kirkelig og verdslig/statlig del, om rettsvirkningene av ordinasjon og kollas, har inntatt en bred plass i bevisførselen og prosedyren. Det har, som nevnt, fra Knudsens side vært vist til presteembetets innerste vesen. Også den historiske utvikling har vært belyst. En systematisering av synspunkter og argumentasjon om disse spørsmål, som til dels også griper over i hverandre, kan by på problemer, i den utstrekning man her står overfor forhold som kan anses å ha betydning for saken.

Et sentralt - og prinsipielt - synspunkt hos Knudsen er at et presteembete har en dobbeltsidig karakter. Embetet omfatter, hevder han, to forskjellige

Side 1039

og innbyrdes uavhengige deler, en kirkelig og en statlig del, underkastet hvert sitt selvstendige normgrunnlag. Det kirkelige embete har han fått overlevert av Gud. Denne del av embetet er unndratt statlig myndighetsutøvelse. Lagmannsretten viser i det hele til hans anførsler. Lagmannsretten bemerker om dette:

Et presteembete rommer uomtvistelig både kirkelige og verdslige funksjoner, men uten at en skarp grense kan trekkes i så måte. Ved noen av embetsoppgavene er det de kirkelige/teologiske, ved andre de verdslige/statlige sider som er i forgrunnen. Poenget i saken her må være at det i forholdet mellom prest og stat etter vår statskirkeordning i alle henseender dreier seg om ett og samme embete. De rettigheter og forpliktelser som følger av ansettelsesforholdet mellom presten og staten, omfatter samtlige gjøremål i embetet. Av den historiske utvikling som har vært belyst i saken, med utgangspunkt i kirkeordinansen av 1539, kan etter rettens mening ikke trekkes motsatte slutninger av betydning for dagens kirkerettslige situasjon på dette område. Lagmannsretten finner støtte for sitt syn i bevisførselen under saken. Blant annet vises til uttalelsen fra det ekstraordinære bispemøte av april 1979 (pkt. 3 i uttalelsen), til biskop Nergårds foran omtalte brev av henholdsvis 29. september 1980 til Knudsen og 12. mai 1980 til prestene i prostiet, videre til vitneprov blant

annet fra biskopene Aarflot og Bremer. Sistnevnte uttrykker det slik (ikke ordrett gjengitt) at man ikke kan «destillere ut» oppgaver som en prest er - henholdsvis ikke er - forpliktet overfor staten til å utføre.

Knudsen har som tidligere nevnt brukt prestenes embetsnedlegging under krigen som modell for sin handlemåte. Han mener i dokumentet «Kirkens Grunn» å finne det for vår sak avgjørende teologiske, og så vidt skjønnes også kirkerettslige grunnlag for sitt syn på at embetet har to selvstendige deler, og for at han er berettiget til å opphøre med de gjøremål det er tale om i vår sak. Lagmannsretten har foran, i forbindelse med nødrettsspørsmålet, drøftet visse sider av embetsnedleggingen under okkupasjonen.

Det er vel så at «aksjonsmønsteret» den gang, og også «Kirkens Grunn», har vært bygget opp omkring synspunktet presteembetets dobbeltsidige karakter. Men det kan ikke skjønnes at man i det som skjedde og ble hevdet i den da helt ekstraordinære situasjon, kan finne holdepunkter for at den generelt gjeldende kirkerettslige ordning av rettsforholdet mellom prest og stat ble endret.

Lagmannsretten kan etter dette ikke akseptere at avgjørelsen av saken må bygge på det synspunkt at man her står overfor en kollisjon mellom kirkelig normsystem og verdslig lov, hvor det førstnevnte regelverk må gis forrang. Avskjedssaken gjelder embetet i sin helhet. En avskjedsdom i samsvar med den prinsipale del av pkt. 1 i statens påstand, må gjelde sokneprestembetet i Balsfjord i sin helhet.

Lagmannsretten bemerker videre at det etter grunnloven er Kongen som utnevner sokneprester. Ankemotparten bestrider ikke at det er Kongen som også har kompetanse til å treffe bestemmelse om å reise avskjedssak etter straffelovens ikrl. § 10, slik det her er gjort. Men han hevder som nevnt at slik bestemmelse ikke kan treffes uten samtykke av biskopen, eller iallfall ikke uten at biskopen på en eller annen måte har medvirket, for eksempel ved at han på forhånd har vært rådspurt. Da denne fremgangsmåte ikke har vært fulgt i dette tilfellet, foreligger i følge ankemotparten for så vidt et selvstendig grunnlag for frifinnelse. Derimot trekker han ikke den konsekvens av dette standpunkt at avvisning av saken påstås.

Side 1040

I faktisk henseende må retten i dette tilfellet legge til grunn at verken biskop Bremer eller biskop Nergård direkte ble spurt om sitt syn på avskjedsspørsmålet før resolusjonen om avskjedssak ble utferdiget. Det er på den andre siden på det rene at begge biskopene i tur og orden hadde forholdsvis jevnlig kontakt med departementet i anledning av de problemer som oppstod ved Knudsens aksjon. Bremer har som vitne forklart at han så det som et poeng å vinne tid, og at han anbefalte departementet å se tiden an, med sikte på at man kunne oppnå en løsning. Begge biskopene var klar over de faktiske omstendighetene som ligger til grunn for vedtaket om å reise avskjedssak. Og retten må gå ut fra at iallfall Nergård var klar over at avskjedssak etter hvert meldte seg som et aktuelt alternativ for departementet, særlig etter at Knudsen - riktignok på sine premisser - gav uttrykk for at han ønsket en rettssak. Det kan også være grunn til å peke på at det her ikke dreier seg om et avskjedsgrunnlag som har med mer fremtredende og spesifikt kirkelige forhold i tjenesten å gjøre; så som forkynnelsen. Det kan videre tilføyes at biskop Nergård i et fremlagt brev av 23. juli 1982 til h.r.advokat Hjort har uttalt at herredsretten har gjengitt hans vitneprov uriktig når det (side 28 i domsutskriften) heter at han overfor departementet hadde frarådet rettssak.

Om den rettslige siden av denne anførsel (om at biskopens medvirkning kreves) bemerker lagmannsretten at noen uttrykkelig lovhjemmel for ankemotpartens standpunkt ikke kan påvises. Heller ikke kan retten finne at det foreligger noen hjemmel i kraft av sedvanerett. Når ankemotparten viser til rettsoppgjøret etter krigen overfor de prestene som hadde sviktet, er å bemerke at biskopenes befatning med suspensjonen i den forbindelse bygget på delegasjonsvedtak fra Londonregjeringen. Når det gjelder *avskjed* i disse tilfellene (rettsoppgjøret), gav Kongen ved resolusjon av 13. september 1946 departementet fullmakt til å reise sak etter den såkalte utrenskingsloven av 19. juli 1946, uten at det fremgår noe om at biskopene skulle rådspørres.

Ordinasjonens og kollasens karakter og rettsvirkning har vært fremme i saken, blant annet i forbindelse med spørsmålet om biskopen må medvirke i avskjedssaker. Ordinasjonen er av Castberg i hans foran omtalte utredning «Statsreligion og kirkestyre» (side 45) betegnet som den grunnleggende, generelle innvielse i pretestanden. Kollasen er i følge Castberg den høytidelige akt, hvorved en nyutnevnt prest innsettes i embetet. Begge handlinger foretas av biskopen. Det dreier seg såvidt skjønnes primært om kirkelige handlinger, som symboliserer at presten har sitt embete ikke bare fra Kongen, men også fra Gud, med derav følgende forpliktelser overfor begge. Lagmannsretten kan ikke finne at det i det som ordinasjon og kollas står for, er innebygd noen bindende rettslig forutsetning om at biskopen skal ha samtykket eller iallfall uttalt seg, for at et avskjedskrav (overfor en prest) skal kunne gis medhold av domstolene.

Til belysning av nyere kirkerettslig teoris generelle syn på hvor Kongen under utøvelsen av sin myndighet som kirkestyre står i forhold til biskopene, viser lagmannsretten igjen til Castbergs utredning. Om Kongens utøvelse av sin myndighet i rituelle og konfesjonelle (understreket her) anliggender, altså blant annet spørsmål som har å gjøre med bekjennelsen, uttaler Castberg (side 33-34) at Kongen ikke har en rettslig plikt til å rådspørre biskopene. En annen sak er - uttaler han - at det for Kongen (regjeringen) alltid må fremstille seg som naturlig å rådspørre rikets biskoper i viktige spørsmål angående statsreligionen. På side 48 i samme utredning tar Castberg til orde mot det han kaller

Side 1041

læren om biskopenes vetorett når det gjelder utnevning av embetsmenn. Såvidt skjønnes bygger han samtlige disse synspunkter på sin oppfatning av Kongens stilling - kompetanse - som kirkestyre i medhold av grunnloven § 16.

Det rettslige grunnlaget for ankemotpartens anførsel om nødvendigheten av biskopens medvirkning lar seg etter lagmannsrettens mening ikke godt innpasse i Castbergs synspunkter, som retten mener er uttrykk for gjeldende rett på området. Ankemotpartens anførsel kan etter dette ikke godtas som grunnlag for frifinnelse.

Et spørsmål som også har vært fremme i saken, er om en dom på avskjed vil føre til at Knudsens generelle presterettigheter går tapt. Med dette uttrykket siktes til retten til å bære presteclær og å gjøre prestatjeneste. (Det dreier seg om dette spørsmålet ikke konkret om embetet i Balsfjord.) Rettsvirkningene av et kongelig reskript av 1740 er i den forbindelse omtvistet. Ankemotparten gjør gjeldende at de generelle presterettigheter ikke uten videre tapes ved dom på avskjed, og ordinasjonen og kollasen er trukket inn også i denne sammenheng. Staten hevder på sin side at en avskjedsdom vil ha slike følger. Staten støtter seg foruten til 1740-reskriptet både til kirkerettslig litteratur (Motzfeldts, Brochs, Tarangers og Hanssons fremstillinger), til rettspraksis (jfr. anførselene foran) og til et fremlagt notat utarbeidet i oktober 1952 av departementet om gjennerverv av presterettigheter i forbindelse med rettsoppgjøret, samt en kgl. res. av 18. februar 1955 om dette siste spørsmålet. Men ellers fremholder staten at spørsmålet om de generelle presterettigheters stilling etter en avskjedsdom er uten aktuell interesse i dette tilfellet, fordi dispensasjon vil bli gitt, jfr. Kgl. res. av 15. januar 1982.

Lagmannsretten finner ikke grunn til å ta stilling til om en avskjedsdom i seg selv fører til at de generelle presterettighetene tapes. Den aktuelle tvist gjelder avskjed fra presteembetet i Balsfjord, altså et konkret embete. Spørsmålet om virkningene for de generelle presterettigheter av en dom i favør av pkt. 1 i statens påstand, antas å ligge utenfor rammen av tvistegjenstanden. Men lagmannsretten tilføyer at om det skulle være så at en avskjedsdom i seg selv har som umiddelbar følge at også presterettighetene bortfaller, så kan ikke en slik konsekvens bety noen hindring for at avskjedsdom avsies. Heller ikke fra denne synsvinkel kan de kirkelige ordninger ordinasjon og kollas skjønnes å få betydning for avgjørelsen.

Det gjenstår etter dette å drøfte den konkrete anvendelse av straffelovens iklr. § 10. Staten påberoper som nevnt tre forskjellige grunnlag for avskjedskravet, og primært slik at hvert av dem hevdes å gi selvstendig hjemmel for kravet. Lagmannsretten finner etter omstendighetene ikke grunn til å ta standpunkt til akkurat sistnevnte anførsel. Når det gjelder ett av de påberopte grunnlag, tilbakekalling av embetseden, synes et fremlagt brev - datert 26. juni 1979 - fra Statsministerens kontor til departementet å vise at det, iallfall den gang, ikke var aktuelt å kreve avskjed bare fordi eden var trukket tilbake. Om et annet av de påberopte grunnlagene - at Knudsen i ord og gjerning har fratrådt embetet - kan det vel reises tvil om en slik handlemåte isolert sett kan tillegges virkning som bindende viljeserklæring, eventuelt som annen form for rettsstiftende kjensgjerning. Det dreier seg om utsagn og handlinger som fra Knudsens side er basert på hans uttalte, men objektivt uriktige, rettslige vurderinger av ansettelsesforholdet. Men under enhver omstendighet er lagmannsretten enig med Regjeringsadvokaten i at de her omtalte forhold - både tilbakekalling av eden og Knudsens markering i ord og handling av at han betrakter ansettelsesforholdet

Side 1042

til staten som opphørt - teller med ved vurderingen av om det samlet sett foreligger en situasjon som kvalifiserer til anvendelse av § 10. Det kan sies at begge disse spesielt påberopte forhold bidrar til å gi Knudsens aksjon en ettertrykkelig, kompromissløs og definitiv karakter. Lagmannsretten kan for øvrig ikke dele ankemotpartens vurdering av embetseden som en formalitet.

Lagmannsretten er enig med Regjeringsadvokaten i at grensetrekkingen mellom de to alternative avskjedsvilkår i § 10 i et tilfelle som dette kan by på problemer, men videre i at det også for så vidt er plass for en helhetsvurdering, noe som i dette tilfellet må være tilstrekkelig.

Hva den prinsipielle siden av saken angår, ser lagmannsretten på samme måten som Regjeringsadvokaten saken slik at § 10, når det gjelder vilkåret «vedvarende viser seg ute av stand til. . .» også dekker tilfelle der det ikke er evnen, men viljen, det står på.

Lagmannsretten finner at avskjedsvilkårene etter § 10 foreligger i dette tilfellet, og retten kan på de vesentlige punkter tiltre Regjeringsadvokatens anførsler, slik de er gjengitt foran. Man legger således for det første sterk vekt på at det her til dels er tale om embetsforsømmelser som til nå har pågått i et såvidt langt tidsrom som bortimot 4 år. Etter Knudsens partsforklaring må legges til grunn at han, om avskjedsdom ikke avsies, ikke kan stille i utsikt at han vil følge biskopens råd og gjenoppta de fulle embetsplikter.

Om synspunktene brudd på forutsetningene for ansettelsen - utnevnelsen - i embetet, svikt i lydighetsplikt, uro i kirken generelt, faren for ringvirkninger og hensynet til konsekvensene, tiltres statens synspunkter, slik disse er kommet frem i Regjeringsadvokatens foran gjengitte anførsler. Hva spesielt angår lydighetsplikten, er fra Knudsens side vist til professor Torstein Eckhoffs artikkel i Lov og Rett, 1975 side 99 flg., der det angivelig skal være kommet frem nye og mer liberale synspunkter på tjenestemens lojalitetsplikt overfor det offentlige. Retten bemerker om dette at artikkelen omhandler forholdet mellom tjenestemens lojalitetsplikt og ytringsfrihet, og da ytringsfrihet på det verbale plan. Et sentralt tema i artikkelen er tjenestemens adgang til å delta i den offentlige debatt. - Om synspunktet uro i kirken kan bemerkes at biskop Nergård i sitt forannevnte brev til prestene i prostiet har uttalt at Knudsens embetsnedleggelse «har ingen samlet kirke i ryggen. Tvert imot har den skapt splittelse og uro, ikke minst fordi BK har gjort oppløsningen av forholdet kirke/stat til et hovedanliggende i sin aksjon.»

Ved helhetsvurderingen må i noen grad også spille inn at embetsforsømmelsene er fastslått å representere straffbar overtredelse av straffeloven § 324, jfr. Riksadvokatens tilråding av 22. august 1980 og Kgl. res. av 19. september 1980.

Overfor de momenter som er trukket frem foran, kan det ikke få gjennomslagskraft at de embetsforsømmelser det er tale om, ikke rammer kjernen av embetstjenesten, og at de praktiske problemer til nå ikke kan sies å ha vært betydelige. Lagmannsretten vil for øvrig i den forbindelse vise til uttalelsen (dato såvidt skjønnes 25. mai 1979) fra menighetsrådene i Malangen og Balsfjord. Der heter det blant annet: «Situasjonen her hos oss er imidlertid vanskelig og uholdbar på lengre sikt.» Selv om utsagnet vel først og fremst må sees som ledd i en argumentasjon med sikte på å oppnå en rettslig prøving av abortloven, er det ikke uten interesse for den rettslige vurdering av avskjedsspørsmålet. I alle tilfelle ser retten saken slik at en avskjedsdom er nødvendig for å få gjenopprettet lovlige forhold i embetet.

Lagmannsretten finner ikke grunn til å ta standpunkt til om det gjelder

Side 1043

grenser for domstolenes prøvingsrett i en sak som denne, nærmere bestemt om det i et statlig vedtak om å reise avskjedssak etter § 10 ligger et moment av forvaltningsskjønn som er unndratt domstolsprøving. En ting er at en slik grensetrekking i seg selv kan by på problemer. Lagmannsretten er under enhver omstendighet for sitt vedkommende av den oppfatning at Knudsens utvilsomme kvalifikasjoner som prest og det forhold at han handler ut fra en grunnfestet overbevisning, og i en for ham og kirkens folk alvorlig samvittighetssituasjon, ikke kan bringe avskjedsspørsmålet i en annen stilling. Tilsvarende oppfatning har retten når det gjelder det forhold at menighetsrådene setter meget inn på å få beholde ham som sokneprest og at det foreligger en sympatierklæring fra godt og vel 400 personer som er bosatt i Balsfjord.

Foran i domspremissene er uttalt at manglende samtykke fra eller rådspørring av biskopen ikke - prinsipielt - er en hindring for avskjed. Lagmannsretten vil tilføye at heller ikke ved den konkrete vurdering av avskjedsvilkårene etter § 10 kan dette moment etter omstendighetene føre til en annen konklusjon enn den lagmannsretten foran allerede har tilkjennegitt.

Staten gis etter dette medhold i den prinsipale påstanden i det fremlagte påstandsskrift. - Saksomkostninger er ikke påstått.

Dommen er enstemmig. - - -